

KELIONIŲ Į LIETUVĄ XV–XIX A. PRADŽIOJE APRAŠYMAI: EGODOKUMENTALUMO IR TIPOLOGIJOS PROBLEMA

Arvydas Pacevičius

Vilniaus universiteto Komunikacijos fakultetas
Saulėtekio al. 9, I rūmai, LT-10222 Vilnius
El. paštas arvydas.pacevicius@kf.vu.lt

Santrauka. *Straipsnyje aptariama kelionių į / po Lietuvą egodokumentinė kelionių raštija, kuriai būdingas autobiografinis pasakojimas pirmuoju asmeniu, nagrinėjama jos kilmė, raida ir sklaida. Remiantis rankraštinio ir spausdintinio knygos kultūros paveldo tyrimų metodologinėmis paradigmomis, atminties archyvo, knygos komunikacijos ciklo ir socialinio knygų gyvenimo conceptais, mėginama brėžti ribas tarp minėtos raštijos rūšių (tipologija), atskleidžiamos rašymo ir publikavimo intencijos. Atvejo analizei pasirinkti tiek Lietuvos, tiek užsienio autorių rankraštiniai ir publikuoti kelionių aprašymai, skirti maršrutams Lietuvos teritorija ar pasieniu. Nustatyta, kad pasakojimo pirmuoju asmeniu ir autoriaus „dalyvavimo“ esama ne tik sau ir artimiesiems (šeimai, giminei, palikuonims) skirtuose rankraštiniuose kelionių aprašymuose, bet ir platesnę publiką įtraukiančiuose tekstuose, tiražuotuose ir platintuose pasitelkiant įvairias medijas. O štai kelionių egodokumentikos tipologijos mėginimas atskleidė atotrūkį tarp genetinės sistematikos, grįstos asmeninio archyvo kaip sarmatiškos atminties lobyno samprata, ir*

Tyrimą finansavo Lietuvos mokslo taryba (LMTLT), sutarties Nr. S-MIP-21-44.

Received: 2023 09 29. Accepted: 2023 10 24

Copyright © 2023 Arvydas Pacevičius. Published by Vilnius University Press. This is an Open Access journal distributed under the terms of the Creative Commons Attribution Licence, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

literatūrinės klasifikacijos, paremtos šiuolaikiniais kelionių raštijos žanrais. Kelionių aprašymai buvo kuriami remiantis Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomenėje vyravusiu pasaulėvaizdžiu, formavusiu skirtingą nuo europinio kanoną. Atkreiptinas dėmesys į iki šiol menkai tyrinėtą egodokumentines marginalijas, priekyginę medžiagą, dienoraščius kalendoriuose, atspindinčius kelionių Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje kultūrą.

Reikšminiai žodžiai: *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė, kelionių raštija, kelionių egodokumentai, rankraštinės ir spausdintinės medijos, žanrai, naratyvai, tipologija.*

Travelogs of Journeys to Lithuania in Early 15th–19th Century: The Problem of Egodocumentality and Typology

Summary. *The article discusses the egodocumentary travel writing of trips to/inside Lithuania, which is characterised by an autobiographical first-person narration, and examines its origins, development, and dissemination. Based on the methodological paradigms of research into the cultural heritage of a manuscript and printed book, the concepts of memory archive, book communication cycle, and the social life of books, an attempt is made to draw the boundaries among the types of this writing (typology), and the intentions of the writing and publishing process are revealed. The case study is based on manuscript and published travel descriptions by both Lithuanian and foreign authors for the routes in the territory of Lithuania or on the Lithuanian border. It was found that first-person narration and an author's 'participation' are present not only in manuscript travel accounts that are personal and those belonging to one's relatives (family, clan, descendants), but also in texts that engage a wider audience and are published and distributed through various media. The attempt at a typology of travel egodocumentation revealed a gap between a genetic taxonomy based on the notion of the personal archive as a treasure trove of memory and a literary classification based on contemporary genres of travel writing. Travel accounts were created on the basis of the worldview prevailing in the society of the Grand Duchy of Lithuania, which formed a canon different from the European one. Noteworthy are the hitherto understudied egodocumentary marginalia, diaries in calendars that reflect the culture of travel in the Grand Duchy of Lithuania.*

Keywords: *the Grand Duchy of Lithuania; travel writing; travel ego-documents; manuscript and printed media; genres; narratives; typology.*

ĮVADAS

Kelionių raštijos (angl. *travel writing*) tyrimai XXI amžiuje įgavo naują pagreitį ir prasmę. Kelionių literatūros studijas, akcentavusias kanoną, naratyvą ar žanrą, ženkliai papildė tarpdalykiniai kultūros antropologijos, sociologijos, komunikacijos, geografijos, istorijos tyrimai. Jie apima platų kelionių raštijos (tekstų) spektrą, skirtą judumui (mobilumui), perkėlimui, kartografavimui, sienų, erdvės ir vietos kaitai. Pradėta domėtis „mažesniais“ kūriniais, trumpomis istorijomis (pranc. *petits récits*), alternatyviomis didiesiems naratyvams. „Kelionių raštija atgimė iš marginalių tekstų [ir] pasirodė esanti lengvai pritaikoma ir jautriai reaguojanti į tarpkultūrines, pokolonijines, lyčių ir globalizacijos studijas.“¹ Įžvalga svarbi komunikacijos, knygotyros ir knygos kultūros tyrimų laukui, kuriame išsitenka ir atnaujintas Roberto Darntono knygos komunikacijos rato modelis, skatinantis klausti: kaip knygos ateina į pasaulį? Kaip jos pasiekia skaitytoją? Kaip skaitytojas elgiasi su šiomis knygomis². Knygos šiuo atveju gali būti traktuojamos kaip spausdintinės ir rankraštinės medijos, kuriomis naudojantis sukurti kelionių pasakojimai (istorijos) vėliau migravo, keitė naratyvus, buvo vizualizuoti, virtualizuoti ir rado naujas auditorijas³. Minėta pasakojimų migracija ir formos kaita itin svarbios kelionių raštijos Lietuvoje, kurioje aptariamu laikotarpiu (ypač Baroko laikotarpiu) vyravo rankraštinės knygos kultūra⁴, tyrimų atžvilgiu. Kelionių aprašymai domina ir egodokumentų – autobiografinės raštijos pirmuoju asmeniu tyrėjus. Tiesa, ego-

- 1 KUEHN, Julia; METHURST, Paul. Introduction. In KUEHN, Julia; METHURST, Paul (eds). *New Directions in Travel Writing Studies*. London: Palgrave Macmillan, 2015, p. 1.
- 2 DARNTON, Robert. „What is the History of Books?“ Revisited. *Modern Intellectual History*, 2007, t. 4 (3), p. 505.
- 3 MUELLER, E. Juergen. *Intermediality in the Age of Global Media Networks*, 2015. <https://www.jstor.org/stable/24540836?seq=1>; SCHILLER, Melanie. *Transmedia Storytelling: New Practices and Audiences*, 2018. <https://doi.org/10.2307/j.ctv5rf6vf.10>
- 4 DZIECHCIŃSKA, Hanna. *O staropolskich dziennikach podróży*. Warszawa: Instytut Badań Literackich PAN, 1991, p. 11–13; ULČINAITĖ, Eugenija; JOVAIŠAS, Albinas. *Lietuvių literatūros istorija. XIII–XVIII amžiai*. Vilnius: LLTI, 2003, p. 315–316; CICĖNIENĖ, Rima. Rankraštinė ir spausdintinė LDK XVI–XVII a. knygų pasaulis: sąsajos ir sankirtos. *Knygotyra*, 2017, t. 68, p. 8.

dokumentai naujausiose kelionių raštijai skirtose studijose neišskiriami ir aptariami autoriaus „dalyvavimo“ ir naratyvų, taip pat rašymo būdų (laiškai, dienoraščiai, kelionių žurnalai, kelionių gidai) kontekstuose⁵. Egodokumentinių kelionių raštijos tyrimų ištakos sietinos su olandų mokykla, kuri remiasi Jacobo Presserio teorinėmis išvalgomis⁶. Tiesa, į kelionių aprašymus, ypač kelionių gidus, diplomatų pranešimus (reliacijas), laivų žurnalus, mažai susijusius su keliautojų individualia patirtimi, olandų mokslininkai žiūrėjo atsargiai ir kartais eliminuodavo iš tyrimų lauko⁷. O štai plačiosios kelionių raštijos koncepto adeptai kelionių raštiją apibrėžia kaip „gyvenimo rašymą“ (angl. *life writing*): „kelionių raštiją visais jos pavidalais – ar tai būtų intymūs kelionių dienoraščiai, ar etnografiniai traktatai, ar gidai – galime laikyti gyvenimo rašymo (t. y. autobiografinio ir (arba) biografinio rašymo) aspektu“⁸; juose esą, be objektyvaus pasaulio vaizdo, slypi, kartais sąmoningai, kartais ne, autoriaus autoportretas, atskleidžiantis individo subjektyvų ar kultūros nulemtą požiūrį⁹. Toks požiūris koreliuoja su vokiečio Winfriedo Schulze'ės egodokumentų, apimančių testamentus, prisipažinimus, *curriculum vitae*, kaip savęs liudijimų (vok. *Selbzeugnisse*, lenk. *Samoświadectwa*), atskleidžiančių autoriaus individualybę, konceptu¹⁰.

- 5 *The Routledge Research Companion to Travel Writing*. Eds. Alisdair Pettinger and Tim Youngs. London and New York: Routledge, 2021, p. 115–165.
- 6 BAGGERMAN, Arianne; DEKKER, Rudolf. Jacques Presser, Egodocuments and the Personal Turn in Historiography. *The European Journal of Life Writing*, 2018, vol. 7, p. 94. Nurodoma, kad Presseris pritarė egodokumentų kaip literatūros rūšinei klasifikacijai (autobiografijos, memuarai, dienoraščiai, laiškai, kelionių aprašymai, prisipažinimai, testamentai, dialogai).
- 7 DEKKER, Rudolf. *Dutch Travel Journals from the Sixteenth to the Early Nineteenth Centuries*. *Lias*, t. 22, 1995, p. 278–279. Dekkeris nurodo, kad į kelionių egodokumentų kategoriją įtrauktini ne mažesni kaip 10 p. apimties tekstai; taigi, fragmentiški kelionių aprašymai dienoraščiuose ir egodokumentinės marginalijos buvo eliminuotos iš tyrėjo aki-račio; THOMPSON, Carl. *Travel Writing. New Critical Idiom*. London: Routledge, 2011, p. 96–108.
- 8 COOKE, Simon. Inner Journeys. Travel Writing as Life Writing. In THOMPSON, Carl (ed.). *The Routledge Companion to Travel Writing*. London and New York: Routledge Taylor and Francis Group, 2016, p. 15. Cit.: We might thus see travel writing in all its guises – whether intimate travel diaries, ethnographic treatises or guidebooks – as involving a dimension of life writing (that is, a form of autobiographical and/or biographical writing).
- 9 Ten pat.
- 10 CHORAŻYCZEWSKI, Waldemar; ROSA, Agnieszka. Egodokumenty – egodokumentalność – analiza egodokumentalna-spuścizna egodokumentalna. In *Egodokumenty. Tradycje historiograficzne i perspektywy badawcze*. Toruń: Wydawnictwo naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2015, p. 12.

Egodokumentų tyrimų metodologiją pripažįsta minėto gyvenimo rašymo (angl. *life writing*) tyrėjai: „kelionių aprašymus galima skaityti ne tik kaip kelionių liudijimus, bet ir kaip daugialypius sudėtinius „egodokumentus“, nustatant, kaip kelionių aprašymo ir fiksavimo praktika formavo savojo „aš“ prastatymą, taip pat ką kelionių aprašymai turėjo bendra su kitomis ankstyvųjų naujųjų laikų gyvenimo aprašymo formomis“¹¹. Pabrėžiama naratyvų kaita kelionių aprašymuose, kuriuose ilgainiui išryškėja autorius-pasakotojas, atskleidžiantis savo jausmus, liūdesį ir džiaugsmą, o „pranešimą apie išorinį pasaulį keičia išpažintis“¹². Egodokumentinė paradigma prigyja ir lietuvių autorių, tyrinėjančių kelionių kultūrą, darbuose: „kelionių dienoraščiai šiandien domina tyrėjus ir kaip egodokumentai – svarbūs asmeninio patyrimo šaltiniai, leidę užfiksuoti ne tik faktus, bet ir subjektyvius individualius išgyvenimus bei įspūdžius“¹³. Apskritai, egodokumentinė tyrimų prieiga leidžia naujai pažvelgti į kelionės fenomeną, atsekti, kaip kelionės „rašymas“ formavo keliautojo tapatumą, keitė jo raišką, kaip kelionių aprašymai „gyveno“ ir kokį poveikį darė socialinei aplinkai po autoriaus mirties. Tačiau lieka neatsakytų klausimų apie šių egodokumentų tipologiją, kelionių į Lietuvą aprašymų ypatumus. Šiuo atveju mus domina, kaip egodokumentumas¹⁴ reiškėsi ne tik kelionių dienoraščiuose, bet ir laiškuose, atsiminimuose, sarmatiškos atminties archyvais vadinamuose *silva rerum*. Ar nesama autoriaus individualumo ir pasakojimo pirmuoju asmeniu elementų užsienio keliautojų į / po Lietuvą pranešimuose? Kaip migravo kelionių istorijos tarp medijų? Į kai kuriuos iš šių klausimų mėgino atsakyti stereotipų ir įvaizdžio tyrinėtojai Gintautas Sliesoriūnas¹⁵, Rūstis

- 11 HOLMBERG, Eva Johanna. Writing the Travelling Self: Travel and Life-writing in Peter Mundy's (1597–1667) *Itinerarium Mundii*. *Renaissance Studies*, 2017, t. 31 (4), p. 609.
- 12 ORZEL, Joanna; PACEVIČIUS, Arvydas; ROSZAK, Stanisław. Diariusz Józefa Jerzego Hylzena na tle pamiętników XVIII stulecia. Iš *Juozapo Jurgio Hilzeno 1752–1754 metų kelionės dienoraštis*. Vilnius: VUL, 2013, p. 24–25.
- 13 SARCEVIČIENĖ, Jolita. Būti Europoje: Teofilės Konstancijos Radvilaitės-Moravskos 1773–1774 m. kelionių pėdsakais. *Acta Academiae Artium Vilnensis*, 2017, t. 85, p. 48–49.
- 14 Terminas vartojamas lenkų mokslininkų darbuose, skirtuose dokumentinei (archyvų) antropologijai, žr. CHORAŻYCZEWSKI, Waldemar; ROSA, Agnieszka. Egodokumenty – egodokumentalność – analiza egodokumentalna-spuścizna egodokumentalna. In *Egodokumenty. Tradycje histopriograficzne i perspektywy badawcze*. Toruń: Wydawnictwo naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2015, p. 13–16.
- 15 SLIESORIŪNAS, Gintautas. The Image of Lithuania in English Publications in the 17th Century. *Lithuanian Historical Studies*, 2011, vol. 16, p. 95–118.

Kamuntavičius¹⁶, Vygandas Vareikis¹⁷, Kęstutis Gudmantas¹⁸, Nijolė Vaičiulėnaitė-Kašelionienė¹⁹, rašę apie naratyvinius šaltinius, tarp jų užsieniečių diplomatų, verslininkų, mokslininkų kelionių į Lietuvą aprašymus. Jie daugiausia dėmesio skyrė Lietuvos įvaizdžio problematikai nepateikdami išsamesnės informacijos apie kelionių infrastruktūrą (išskyrus Vareikį) ir šių naratyvinių šaltinių egodokumentalumą. Tačiau kai kurios išvalgos svarbios teoriniu požiūriu. Kamuntavičius atkreipė dėmesį į originalių, neredaguotų kelionių aprašymų trūkumą: „nėra italų ar prancūzų tekstų, kuriuose būtų surašyta kelionės dienoraštis, t. y. pastabos, padarytos kelionės metu, fiksuojant naujus įspūdžius. Tai yra susiję su viena fundamentalia problema – dienoraščių spausdinimu.“²⁰ Kitaip tariant, tekstą rengiant publikavimui juodraštinė medžiaga (kelioniniai užrašai), kuria buvo grindžiamas galutinis teksto variantas, pradingdavo. Kamuntavičius, atrodo, šiek tiek sutirštino spalvas – tokios medžiagos yra leidybos įmonių archyvuose, kurie dar laukia tyrėjų. Tačiau klausimas aiškus: kiek spausdinti kelionių dienoraščių tekstai atspindėjo keliautojų patirtus įspūdžius? Kokiu mastu jie yra „savęs liudijimai“? Norint problemą spręsti reikalingi specialūs tekstologiniai ir archeografiniai, taip pat minėti pasakojimų migravimo medijose tyrimai (beje, susiję su minėtomis stereotipų ir Lietuvos įvaizdžio studijomis). Olandė Arianne Baggerman yra tyrinėjusi egodokumentų sklaidą visuomenėje siedama ją su redagavimu ir leidybos komercializavimu; ji nurodė, kad daugelis autobiografijų, saugotų šeimos archyvuose, autorių neturėjo intencijų publikuoti savo tekstus, jie rašė savo palikuonims. Tiesa, kartais rankraščiai buvo redaguojami iškerpant tam tikras vietas arba nurodant, kad plačiau apie tai bus parašyta vėliau. Tais atvejais, kai egodokumentas ruošiamas publikuoti (tuo dažniausiai rūpinosi giminaičiai arba bendražygiai), gimdavo literatūrinė autobiografija, kuriai „būdinga išskirtinumą ir

- 16 KAMUNTAVIČIUS, Rūstis. *Lietuvos įvaizdžio stereotipai italų ir prancūzų XVI–XVII a. literatūroje*. Kaunas, 2002.
- 17 VAREIKIS, Vygandas. Zwischen Ost und West: Klaipėda ir Klaipėdos kraštas keliautojų ir svetimšalių akimis XVIII–XIX amžiais. Iš SAFRONOVAS, Vasilijus (sud.). *Klaipėda Europos istorijos kontekstuose*. Klaipėda, 2013, p. 106–125.
- 18 GUDMANTAS, Kęstutis. „Miškų ir pelkių kraštas“: keletas pastabų apie Lietuvos įvaizdį XIII–XVII a. raštijoje. *Inter-studia Humanitatis*, 2008, t. 7, p. 94–113.
- 19 KAŠELIONIENĖ, Nijolė Leonora. Lietuvos įvaizdis Napoleono armijos kariškio memuaruose. *Žmogus ir žodis: mokslo darbai*, 2010, t. 12, nr. 2, p. 73–77; VAIČIULĖNAITĖ-KAŠELIONIENĖ, Nijolė. *Lietuvos įvaizdis prancūzų literatūroje: vienos barbarybės istorija*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2011.
- 20 KAMUNTAVIČIUS, Rūstis. *Lietuvos įvaizdžio stereotipai*, p. 25.

herojiškumą perkelti į bendresnį interesą²¹, t. y. pasakojimą apvalyti ir pritempti prie vyraujančių visuomenėje nuostatų. Šiame kontekste kelionių dienoraščių publikavimas gali būti siejamas su propaganda²², interesų grupių siekiu daryti įtaką visuomenei, bandymu formuoti atmintį ir (re)konstruoti istoriją. Tai esminiai klausimai, kelti memuarų diskurso strategijų ir ryšio su atminties rekonstravimo procesais tyrimuose²³, kurie peržengia šio straipsnio rėmus, tačiau vėlgi ragina grįžti *ad fontes*. Šiame darbe nagrinėjami kelionių į Lietuvą (LDK) aprašymai egodokumentalumo raiškos požiūriu. Straipsnio tikslas – egodokumentinių kelionių aprašymų, kurie sudaro svarbią kelionių raštijos dalį, identifikavimas, tipologijos tikslinimas, kūrybos ir sklaidos elementų išskyrimas remiantis minėtu R. Darntono knygos komunikacijos rato modeliu. Jame dėmesys skiriamas kelionių aprašymų kaip spausdintinių ir rankraštinųjų medijų apibūdinimui identifikuojant autoriaus intencijas, leidybos ir platinimo procesus, vartojimą (skaitymą). Darbe atsiribojama nuo grožinės kelionių literatūros (kelionių novelių), taip pat geografinių aprašymų ir kelionių vadovų, kurie aptariami vien išryškinant kontekstą. Tyrimo chronologiniai rėmai – XV–XIX a. pradžia („ilgasis“ XVIII amžius). Pažymėtina, kad egodokumentų kūrėjais buvo ne tik LDK piliečiai, bet ir užsieniečiai, keliavę per / pro Lietuvą.

METODOLOGIJA

Kelionių aprašymai aptariamam laikotarpiu buvo įvardijami įvairiai: kelionės dienoraštis (lenk. *diariusz podróży*), peregrinacija (lenk. *peregrynacja*), itinerarijus (lot. *itinerarium*). Lietuvoje, nors lėtai, buvo perimta nuo XVI a. Vakarų Europoje plačiai paplitusi kelionių raštijos terminologija, nors knygų nebuvo išleista daug²⁴, o dienoraščio terminas taikytas ir pamaldų ei-

- 21 BAGGERMAN, Arianne. Autobiography and Family Memory in the Nineteen Century. In DEKKER, Rudolf (ed.). *Egodocuments and History. Autobiographical Writing in Its Social Context since the Middle Ages*. Hilversum: Verloren, 2002, p. 166.
- 22 PACEVIČIUS, Arvydas. Lietuva svetimšalių keliautojų akimis: intymus pasakojimas ar propaganda? Iš *Kelionių aprašymai kaip egodokumentinis paveldas*. Panevėžys: PAVB, 2015, p. 8–21.
- 23 POPOVIENĖ, Vilma. *Atminties (re)konstravimas lietuvių memuaristikoje: diskurso strategijos*. Daktaro disertacija. Vilnius, 2015.
- 24 Vienas ankstyvesnių pavyzdžių – Antano Kazimiero Sapiegos ir giminaičių kelionės į Sankt Peterburgą dienoraštis *Dyaryusz drogi z Wilna do Peterburga JW. JMci Pana Sapiehi, Starosty Bobruyskiego, a teraz Felt-Marszałka Woysk Rossyiskich o kontynuacyi, rezydenzyi w Peterburgu*. [Wilno, 1726].

liškumui apibūdinti²⁵. Tyrimui aktualūs kelionių aprašymai buvo atrinkti pagal šiuos kriterijus: kelionė į / pro Lietuvą (kelionių į Vakarų Europą aprašymai įtraukti tais atvejais, kai maršruto atkarpa Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijoje detalizuojama); galimybė rekonstruoti kelionės maršrutą (itinerarijus, įgalinantis nustatyti veiksmo chronologiją); pasakojimas vienaskaitos ar daugiskaitos pirmuoju asmeniu; autoriaus asmenybės, individualumo, emocijų raiškos elementai (savęs liudijimai); retumas įtraukimo į mokslo apyvartą požiūriu. Pavyzdžiui, gerai žinomas tyrėjams vienas seniausių Žilibero de Lanua (Chillebert de Lannoy) kelionės į Lietuvą aprašymų nagrinėtinas, nes teksto dalis, skirta kelionei į Prūsiją, nėra patekusi į tyrinėtojų akiratį. Tarp aptariamų kelionių pažymėtinos iki šiol tyrinėtojų mažai tyrinėtos vietinės (šalies, krašto, lenk. *krajowe*) kelionės, kurių aprašymai randami rankraštiniuose didikų, bajorų, dvasininkų dienoraščiuose, atsiminimuose, laiškuose, *silva rerum*. Kaip nurodė Paula Magdalena Wydziałkowska, parengusi Vilniaus vyskupo koadjutoriaus Juozapo Sapiegos (1708–1754) dienoraščio fragmentus (apima keliones po Lietuvą 1738–1739 ir 1744–1945 m.), šios „mažosios“ kelionės retai patenka į šiuolaikinių leidėjų akiratį²⁶. Galima pridurti – tokie aprašymai dažnai būdavo ir būna kupiūruojami, nes neva jie neįdomūs skaitytojui²⁷. Socialiniu profesiniu požiūriu kelionių aprašymai²⁸ priklausė studentų (Johann David Wunderer²⁹), mokytojų (Heinrich Wolf, Wiliam Coxe, Frydrich Schulz), moksl-

25 *Dziennik albo modlitwy codzienne teraz znowu przedrukowane*. W Królewcu: W Drukar- ni Jana Dawida Zancckera, 1728. Galimas daiktas, panašiu pavadinimu maldynas buvo išleistas ir Slucke: *Dziennik to jest krótki sposób modlitw każdodziennych*. Sluck, 1674. Žr. BUCHWALD-PELCOWA, Paulina. *Historia literatury i historia książki*. Kraków: Universitas, 2005, p. 307.

26 *Z dawnych podróży. Fragmenty diariusza i wybrane listy biskupa koadjutora wileńskiego Józefa Sapiehy (1708-1754)*. Oprac. Paula Magdalena Wydziałkowska. Pelplin: Bernardinum, 2020, p. 10.

27 Taip atsitiko su Liudvikos Byševskos 1786 metų kelionės į Vilnių dienoraščiu (Vilnius, 2008), parengtu remiantis laiškais, kuriame buvo laužtiniuose skliaustuose paliktos perio- dinio leidinio redakcijos (Kronika Rodzinna, 1818) pateiktos laiškų turinio santrumpos, žr. Pratarė. Iš BYŠEVSKA, Liudvika. *1786 metų kelionės į Vilnių dienoraštis*. Vilnius: KNM, 2008, p. 9.

28 Čia pateikiame bibliografiją kelionių aprašymų, kurie nebuvo aptarti darbe PACEVIČIUS, Arvydas. Lietuva svetimųšalių keliautojų akimis: intymus pasakojimas ar propaganda? Iš *Kelionių aprašymai kaip egodokumentinis paveldas*. Panevėžys: PAVB, 2015, p. 8–21.

29 WUNDERER, Johann David. Johann David Wunderers Reisen nach Dennemarck, Rußland und Schweden 1589 und 1590. In *Frankfurtischers Archiv für ältere deutsche Litteratur und Geschichte*. T. 2: Herausgegeben von I. E. v. Fichard. Frankfurt am Main: In Kommission bei Gebhard und Körber, 1812, p. 169–255.

Kelionė Lietuvos pasieniu. Iš knygos: Johann Arnold von Brand, *Reysen durch die Marck Brandenburg, Preussen, Churland, Liefland, Pleßcovien, Groß-Naugardien, Tweerien und Moskovien in welchen vieles nachdenklich wegen gemeldter Länder... angemercket ; anbey e. ... Beschreibung von Siberien*. Wesel: Verlag Jacob von Wesel, 1702. Saugoma Eutino valstybinė bibliotekoje (Vokietija).

ninkų (Johann Arnhold von Brand³⁰, Johann Bernoulli³¹, Georg Forster), diplomatų (Jerome Horsey, Adam Olearius³², Georg Tectander³³, Johann Georg Korb,

- 30 BRAND, Johan Arnhold von. *Reyse Beschreibung von Königsberg in Preussen durch Churland biß in Liefland*. In *Reysen durch die Marck Brandenburg, Preussen, Churland, Liefland, Plescovien, GrossNaugarden, Twerrien und Moscovien*. Wesel: In verlag Jacobs von Wesel, 1702.
- 31 BERNOULLI, Johann. *Resen durch Brandenburg, Pommern, Preussen, Kurland, Russland und Pohlen in den Jahren 1777 und 1778*. Dritter Band: Reise von Danzig nach Königsberg, und von da nach Petersburg, im Jahr 1778. Leipzig: Bey Kaspar Fritsch, 1779.
- 32 OLEARIUS, Adam. *The Voyages and Travels of the Ambassadors Sent by Frederick Duke of Holstein, to the Great Duke of Muscovy, and the King of Persia, Begun in the Year MDCXXXIII and Finished in MDCXXXIX Written Originally by Adam Olearius, Secretary to the Embassy*. The second edition corrected. London: Printed for John Starkey, 1669.
- 33 TECTANDER, Georg. *Kurtze und warhaftige beschreibung der Reiß von Prag aus durch Schlesien, Polen, Moscau, Tartareyen, bis an den Königlichen Hoff in Persien anno 1605 (von ihm) verrichtet worden ist*. Leipzig: In Verlegung Henning Grossen, 1608.

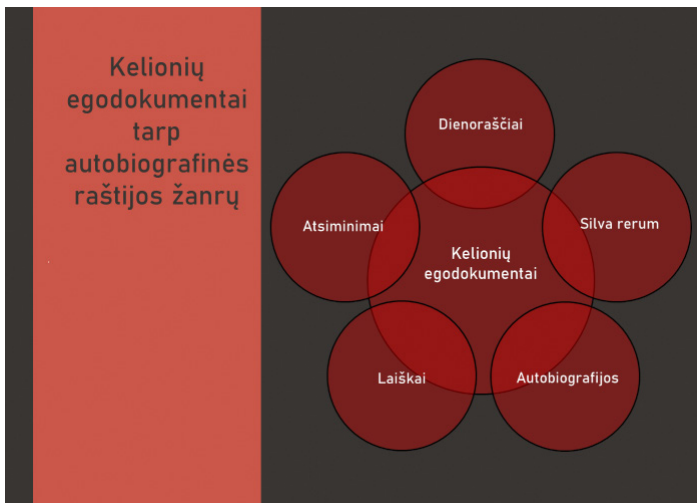
Augustin Freiherr von Meyerberg), pirklių ir amatininkų (Augustin Güntzer³⁴), kariškių (Patrick Gordon³⁵), teismo raštininkų (Augustas Zenovičius³⁶), gydytojų (Vorbek-Lettow³⁷), didikų ir bajorų – LDK pareigūnų (Krzysztof Zenowicz³⁸, Boguslavas Radvila³⁹, Antanas Kazimieras Sapiega⁴⁰, Juozapas Jurgis Hilzenas⁴¹, Krzysztof Zavisza⁴²), dvasininkų (Simonas Niklevičius⁴³, Juozapas Sapiega⁴⁴, Wojciech Kanty Bagiński⁴⁵), „turistų“ (Samuel Kiechel, Aubry de La Motraye⁴⁶) plunksnai. Pažymėtina, kad kuriant kelionių raštiją dalyvavo moterys (ypač nuo XVIII a. antrosios pusės), palikusios įtaigių ir neretai intymių

- 34 GÜNTZER, Augustin. „*Kleines Biechlin von meinem gantzen Leben*“. *Die Autobiographie eines Elässer Kannengiessers aus dem 17. Jahrhundert*. Brändle, Fabian and Dominik Sieber (ed.). Köln, Weimar und Wien, 2002.
- 35 *Passages from the diary of general Patrick Gordon of Auchleuchries. A.D. 1635–A.D. 1699*. Ed. Joseph Robertson. Aberdeen: Printed for the Spalding Club, 1859.
- 36 ZIENOWICZ, August. Dziennik podróży mojej do Królewca od dnia 5 Maja Roku 1829. Lietuvos literatūros ir meno archyvas, F. 96, ap. 1, b. 267.
- 37 VORBEK-LETTOW, Maciej. *Skarbnica pamięci. Pamiętnik lekarza króla Władysława IV*. Opracowali Ewa Galos i Franciszek Mincer pod redakcją naukową Władysława Czaplickiego. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1968.
- 38 *Dyariusz Drogi mey w Legacyey od Powiatu Oszmianskiego, do J.K.M. z Wiel. Imci Panem Krzysztofem Kaminskim Sięzią Ziemią Oszmianskim od wyjazdu mego z Wilna*. Biblioteka Raczyńskich, Rkps. 108. Dėkoju Adamui Kucharskiui už šio šaltinio skaitmeninę kopiją. Anot A. Kucharskio, šis dienoraštis anksčiau buvo priskiriamas Janui Kazimierzui Biegańskiiui. Źr. KUCHARSKI, Adam. *Theatrum peregrinandi. Poznawcze aspekty staropolskich podróży w epoce późnego baroku*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2013, p. 36, išn. 23.
- 39 RADZIWIŁŁ, Boguslaw. Diariusz prywatny. Archiwum Główne Akt Dawnych (ARN, Archiwum Radziwillow z Nieborowa), dz. I, nr. 4.
- 40 *Merkinės seniūno Antano Kazimiero Sapiegos 1722–1729 metų dienoraštis*. Parengė Jolita Sarcevičienė. Vilnius: LII, 2021.
- 41 HYLZEN, Józef Jerzy. *Kontynuacja diariusza od roku 1754 m[iesią]ca augusta 25 dnia w Gdańsku*. Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius (VUB RS), F1-D.1124.
- 42 ZAWISZA, Krzysztof. *Pamiętniki Krzysztofa Zawiszy Wojewody Mińskiego (1666-1721)*. Wydane przez Juliana Bartoszewskiego. Warszawa: Nakładem Jana Zawiszy, 1862.
- 43 [NIKLEVIČIUS, Simonas]. *Silva Rerum, 1615–1620*. VUB RS, F3-2429.
- 44 *Z dawnych podróży. Fragmenty diariusza i wybrane listy biskupa koadjutora wileńskiego Józefa Sapiehy (1708-1754)*. Oprac. Paula Magdalena Wydziałkowska. Pelplin: Bernardinum, 2020, p. 64–83; 97–120.
- 45 *Rękopism X. Bagińskiego dominikana Prowincyi Litewskiej (1747-1784 r.)*. Wydany przez Eustachiego Tyszkiewicza. Wilno: Nakładem i drukiem Józefa Zawadzkiego, 1854.
- 46 MONTRAYE, Aubry. *Voyages en Anglois et et François d'a de la Montraye, en diverses provinces et places de la Prusse Ducale et Royale, de la Russie, de la Pologne itp.* Londres: Chez Messieurs Round et Meighan, 1732.

tekstų (Anna Żaboklicka, Teofila Konstancja z Radziwiłłów Morawska, Sophie Becker-Szhwarz⁴⁷). Kalbiniu ir turinio požiūriu kelionių aprašymai atstovauja anglų, prancūzų, vokiečių, lenkų-lietuvių kelionių kultūrai.

KELIONIŲ APRAŠYMŲ ŽANRINĖS RIBOS

Apibrėžti kelionių aprašymų žanro ribas, kelionių tematikos apimtis ir autoriaus individualybės raišką giminingoje kelionių egodokumentams autobiografinėje raštijoje (dienoraščiai, atsiminimai, laiškai, *silva rerum*) nėra paprasta. Akivaizdu, kad ribos persidengia tiek formos, tiek turinio atžvilgiu (žr. 1 diagramą).

1 DIAGRAMA. Kelionių egodokumentų tipologija*

* SUDARYTA remiantis straipsnio autoriaus sukaupta medžiaga ir išvalgomis.

Egodokumentai yra liudijimai ir „nedaug tegali pasakyti nepanaudojus kryžminės apklausos“⁴⁸. Minėtoji „apklausa“ vyksta tikrinant įvairių šaltinių pranešimus, juos kritiškai vertinant. Kelionių egodokumentų atveju itin svarbūs

47 *Vor hundert Jahren: Elise von der Reckes Reisen durch Deutschland 1784-86: nach dem Tagebuche ihrer Begleiterin Sophie Becker herausgegeben von Georg Karo und Moritz Geyer*, Stuttgart: Verlag von M. Spemann, 1884.

48 AMELANG, James. *The Flight of Icarus. Artisan Autobiography in Early Modern Europe*. Stanford University Press, 1998, p. 5.

giminingi šaltiniai, atskleidžiantys ne tik autoriaus asmenybės individualumą, bet ir socialinę aplinką bei raštijos sistematiką. Akivaizdu, kad kelionių raštija yra platesnis konceptas nei kelionių egodokumentai, nes apima su kelionėmis ir visuomenės mobilumu susijusių tekstų visumą, įskaitant grožinę kūrybą ir fakto literatūrą. Buvo minėta, kad platesnio (tarpdalykinio) kelionių raštijos koncepto sekėjai tyrimų objektu laiko tiek kelionių noveles, kuriose esama fantazijų, tiek geografinius kelionių aprašymus, tiek žurnalistinius reportažus ir kelionių vadovus (gidus).

AR KELIONIŲ GIDAI GALI BŪTI EGODOKUMENTAI?

Nors kelionių egodokumentai „dengia“ nemažai egodokumentikos rūšių (žr. 1 diagramą), jie neapima kelionių literatūros plačiąja prasme. Kita vertus, kelionių raštijos tyrėjai pažymi, kad pasakojimo pirmuoju asmeniu elementų esama ne tik egodokumentuose *sensu stricto*, bet ir moderniuose XIX a. kelionių giduose (angl. *guidebook*). Antai nuo 1836 m. Londone Johno Murray'aus leistuose kelionių vadovuose⁴⁹, skirtuose turtingesniems ir išsilavinusiems keliautojams, kartais praslysta ir autobiografinės gaidos: „Šioje saloje labiausiai neįtikėtina pasirodė tai, kad joje gyvena raguotosios gyvatės, kurių vieną užmušiau netoli kranto.“⁵⁰ Tiesa, tiek Murray'aus, tiek kelionių vadovų verslo pradininko Karlo Baedekerio⁵¹ racionaliam leidybos modeliui ir unifikotam turiniui oponavo masinio turizmo priešininkai, pasisakę už tekstus kaip kelionių noveles ar trumpas istorijas. Jose „pasakojama pirmuoju asmeniu būtuojų laiku, o pagrindinis tikslas – supažindinti skaitytoją su subjektyvia

49 „Murray's Handbooks for Travellers“ kelionių vadovai apėmė Europos, Azijos ir Šiaurės Afrikos turistines vietas, buvo racionalaus planavimo pavyzdys, tapo populiaria serija, po 1915 m. tęsiama „Mėlynujų gidų“ (angl. *Blue Guides*) pavadinimu, išsiskyrė auksu žėrinčiais raudonais įrišais.

50 What appeared most unaccountable in this island was the existence of horned snakes, one of which I killed near shore. *A Handbook for travellers in Egypt*. London: John Murray, 1867, cit. iš: *The Routledge Research Companion to Travel Writing*, eds. Alisdair Pettinger and Tim Youngs. London and New York: Routledge, 2021, p. 141.

51 1827 m. Karlo Baedekerio įkurta leidykla „Verlag Karl Baedeker“ laikoma pasaulinių kelionių vadovų verslo pradininke. Vadovuose, vadinamuose tiesiog *baedekeriais* („Baedeker“), buvo pridedami žemėlapiai, informacija apie kelionės priemones, specialistų parengti lankytinų vietų ir muziejų aprašymai. „Baedeker“ naujovė (lyginant su Murray'aus kelionių vadovais) – išsami informacija apie maršrutus, keliones ir apgyvendinimą.

autoriaus reakcija į kraštovaizdį ir kitas kultūras⁵². Pasakojimo pirmuoju asmeniu elementų esama ir negausiuose LDK kelionių vadovuose. Pažymėtinos jėzuito Kazimiero Kognovickio (1746–1825) eiliuotos Lietuvos miestų ir miestelių (Kauno, Merkinės, Kėdainių) charakteristikos⁵³, pateiktos savotiškame kelionių vadove „Romos kelias“⁵⁴. Autorius, Vilniaus jėzuitų akademijos auklėtinis, juos aprašė pravažiuotus pakeliui į Romą. Nevengta autorinio naratyvo pirmuoju asmeniu⁵⁵. Beje, eiliuotų kelionių aprašymų būta daugiau. Rengiant LDK diplomato ir literato Elijaus Piligrimovijaus „Didžiosios Leono Sapiegos pasiuntinybės į Maskvą 1600–1601 m.“ aprašymo publikaciją patikslintos šaltinio sąsajos su eiliuota šios kelionės aprašymo versija⁵⁶. XVIII–XIX amžių sandūroje formuojasi pažintinis, individualiomis patirtimis paremtas kelionių aprašymų tipas, turintis sąsajų su nekomercinių turistų vadovų filosofija. Antai anglas Johnas Carras kelionės „aplink Baltiją“ aprašymo⁵⁷ prologe nurodė, kad neketina remtis nacionaliniais stereotipais ar prietarais, o rašo iš asmeninio, subjektyvaus požiūrio taško, nepamiršdamas su kelionėmis susijusių malonių ir nemalonių potyrių. Carro kelionės aprašymas atspindi naują kelionių tipą – kelionę dėl kelionės savo malonumui. Retrospekcija į XIX a. leidžia geriau suprasti XVIII a. ankstesnių LDK kelionių aprašymų kilmę ir tipologiją.

EGODOKUMENTAI PRIVAČIUOSE IR ASMENŲ ARCHYVUOSE

Tad verta padaryti ekskursą į XVI a. archyvus. Aptariant LDK XVI a. privačius archyvus nurodoma, kad „paskutinę privačių bajorijos rinki-

- 52 Narrated in the first-person past indicative, their primary purpose was to acquaint the reader with the author's subjective response to landscapes and other cultures, žr. *The Routledge Research Companion to Travel Writing*, eds. Alisdair Pettinger and Tim Youngs, 2021, p. 143.
- 53 *Alfabet Miast Polskich i Litewskich na oboim trakcie będących iadącym z Litwy do Krakowa / Lietuvos ir Lenkijos miestų, esančių abiejose trakto pusėse važiuojant iš Lietuvos į Krokuvą, abėcėlė*.
- 54 KOGNOWICKI, Kazimierz. *Droga Rzymska z nawrotem do swoiey Oyczyzny*. Warszawa: W Drukarni J.K.M. u Sw. Krzyza, 1783, p. 290–292.
- 55 Na drodze Ostieńskikey za S. Pawłem pokazano mi niepospolity zwir Puzzolana koloru burego, p. 152; Rozumiem... (apie lenkus, taip pat Smuglevičių), p. 185.
- 56 PILIGRIMOVIJUS, Elijas. *Didžioji Leono Sapiegos pasiuntinybė į Maskvą, 1600–1601*. Parengė Jūratė Kiaupienė. Vilnius: Žara, 2002.
- 57 *A Northern Summer; or, Travels Round the Baltic, Through Denmark, Sweden, Russia, Prussia and Part of Germany in the Year 1804*. London, 1805.

nių grupę sudarė asmeninio pobūdžio raštai, arba kitaip – „egodokumentai“. Tai (1) giminės prestižui svarbūs raštai, (2) medžiaga, kuriai labiausiai tinka vėliau atsiradęs *silva rerum* pavadinimas, ir (3) asmeniškiausias, iki šių dienų išlikęs to meto šaltinis – bajorijos korespondencija.⁵⁸ Šie dokumentai (prie jų galima pridurti ir dienoraščius bei atsiminimus) nebuvo fiksuojami XVI a. archyvų registruose dėl menkos juridinės galios, todėl iš archyvytyrinio diskurso buvo eliminuoti. Čia galima prisiminti olandų istoriko Rudolfo Dekkerio įžvalgą apie skirtį tarp šaltiniotyrinio ir egodokumentinio tyrimų objekto ir tyrimų priegios: „į egodokumentus linkstama žiūrėti ne tik kaip į egodokumentinius šaltinius, bet ir kaip į savaiminius studijų objektus. Egodokumentai nebesiekia tik atsakyti į klausimus, bet patys kelia klausimus. Žodis „šaltinis“ pastaraisiais metais tarp istorikų vis labiau diskredituojamas... Šiuo metu daug dėmesio skiriama autobiografinio rašymo sudėtingumui, pavyzdžiui, įtampai – kuri pati savaime istoriškai kinta – tarp tokių tekstų viešo ir privataus pobūdžio, taip pat saviugdos aspektams, kuriuos egodokumentai kelia pagal apibrėžimą.“⁵⁹ 1 diagramoje pavaizduotus kelionių egodokumentus galima priskirti specifinei archivalijų grupei, išsilyjančiai į egodokumentinės raštijos visumą. Caroline Le Mao šią raštiją taikliai apibūdina kaip savotišką „privačios raštijos forumą“, kuris gali būti traktuojamas kaip archyvinis rinkinys (kolekcija)⁶⁰ – tai organiškai susijusi archyvinė medžiaga, sukaupta įsitaigos ar asmens veiklos metu. Taigi, kelionių egodokumentus apibūdintume kaip egodokumentinės raštijos visumos dalį ir „kaip sąmoningai organizuotą tekstų rinkinį“⁶¹. Geriausias tokio rinkinio pavyzdys – *silva rerum*, kurie nagri-

58 RAGAUSKIENĖ, Raimonda. *Dingę istorijoje*. Vilnius, 2015, p. 174.

59 Cit.: there is a tendency to view ed not only as sources to egodocuments but also as study objects themselves. Egodocuments no longer derive only to answer questions, but call up questions themselves. The word source has become increasingly discredited among historians in recent years... Much attention is currently being paid to the complexity of autobiographical writing, such as the tension – itself subject to historical change – between the public and private character of such texts, and the aspects of self-fashioning which ed possess by definition, žr. DEKKER, Rudolf. Jacques Pressers Heritage: Egodocuments in the Study of History. In *Memoria y Civilización*, 2002, t. 5, p. 30.

60 O pisaniu historii preceptorów epoki Oświecenia. Przegląd historiograficzny i aktualne kierunki badań. In *Guwerner-Preceptor-Nauczyciel. Szkice z historii edukacji w Polsce i Europie Zachodniej (XVII-XIX w.)*. Pod. red. Agnieszki Jakubowczak, Adama Kucharskiego i Agnieszki Wieczorek. Torun, 2022, p. 19.

61 CHORAŻYCZEWSKI, Waldemar; ROSA, Agnieszka. Egodokumenty – egodokumentalność – analiza egodokumentalna-spuścizna egodokumentalna. In *Egodokumenty. Tradycje histopriograficzne i perspektywy badawcze*. Toruń: Wydawnictwo naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2015, p. 16.

nėjami įvairiuose „sarmatiškos atminties“ archyvo kontekstuose (daugiau žr. poskyryje *Kelionių egodokumentikos kūrimo motyvai*).

TARP DIENORAŠČIO IR ATSIMINIMŲ

Grįžkime prie 1 diagramoje siūlomų egodokumentų ribų aptarimo. Jos persidengia visais atvejais. Antai Teodoras Bilevičius (apie 1655–1724) kelionės dienoraštį 1677–1678 m. rašė nereguliariai (ypač „prancūziškąją“ dalį), galbūt grįžęs namo tekstą sutvarkė ir papildė atsiminimais, todėl jis laikytinas tarpiniu variantu tarp dienoraščio ir atsiminimų⁶². Dar painesnis Motiejaus Vorbeko-Lettowo „Atminties lobyno“⁶³ atvejis, kuris išsamiai pristatytas nurodant sąsajas su protestantiška autobiografinė dokumentika⁶⁴. Jis vadinamas ir dienoraščiu, ir autobiografija⁶⁵. „Atminties lobyne“ esama ir kronikos, namų knygos, *silva rerum* (yra spaudinių įklijų) elementų. Tai būdinga paribinės atsiminimų grupės ypatybė. Beje, pats Lettowas rankraštį įvardijo kaip „diarium“, „memorial“, „ksiąžka“⁶⁶. Kapotas šio egodokumento pobūdis susijęs su tuo, kad, kaip mini jo autorius, jis net keletą kartų degė ir buvo atkuriamas iš atminties⁶⁷. Nereguliarus pasakojimas būdingas ir užsienio keliautojų pranešimams (reliacijoms), kuriuos daugeliu atvejų galima priskirti dienoraščio ir atsiminimų paribio kūrybai. Itinerarijų galima atsekti, bet datavimas nesisteminamas, jis neretai nutrūksta pamiršus grįžti prie dienoraščio logikos dėl ilgų intarpų apie aplankytų miestų ir šalių istoriją ir papročius. Antai Adamas Olearijus, 1635 m. vasario mėn. priverstas grįžti iš Maskovijos namo per Kuršą ir Prūsiją (nes Baltijos jūra buvo netinkama navigacijai, t. y. užšalus), pateikė platų Livonijos politinės situacijos aprašymą⁶⁸. Tekste yra nurodytos atvykimo datos ir at-

62 MIKAILIONIENĖ, Birutė. Kelionių memuaristikos pradžia ir T. Bilevičiaus „Dienoraštis“. Iš *Teodoras Bilevičius. Kelionės vokiečių, čekų ir italų žeme dienoraštis*. Vilnius, 2003, p. 241.

63 Jame daug medžiagos kelionių kultūros tyrimams: aprašytos kelionės į Torunę, Paryžių, Boloniją, Paduvą, Liuveną (1610–1616 m.) studijuoti, dalykinis judumas LDK, priverstinė emigracija Tvano metu į Karaliaučių ir kt.

64 RAGAUSKAS, Aivas. Iš XVII a. Vilniaus miestiečių valdančiojo elito istorijos: Motiejus Vorbekas-Lettowas (1593–1663) ir jo „Atminties lobynas“. *Lietuvos istorijos metraštis. 1996 metai*, 1997, p. 5–42.

65 Ten pat, p. 8.

66 Ten pat, p. 14.

67 Ten pat, p. 13.

68 *The Voyages and Travels of the Ambassadors sent by Frederick Duke of Holstein, to the Great Duke of Muscovy, and the King of Persia, begun in the year MDCXXXIII and*

stumai tarp Rygos, Mintaujos, Duobelės, Padurės, Klaipėdos. Rašydamas daugiskaitos pirmuoju asmeniu (mes), Olearijus aprašė užėigos namų papročius, maistą (Duobelėje keliautojai buvo sutikti kaip kareiviai ar čigonai, o vakariei gavo kieto sūrio, labai rudos duonos ir keturių rūšių alaus). O štai sunkiai identifikuojamoje vietovėje *Bador* (greičiausiai tai Padurė Kurše, kuris vadinamas Lenkija, nes priklausė ATR) ambasadoriai buvę puikiai priimti – su muzika, vietiniais tauriaisiais gėrimais ir merginomis. Kiti ambasadorių kelionių aprašymai panašūs ir svyruoja tarp dienoraščio ir atsiminimų žanro. Didesniu nei Olearijaus dienoraščio įrašų nereguliarumu pasižymi škotų kilmės generolo Patricko Gordono kelionraštis, priskirtinas atsiminimų žanru⁶⁹. Apskritai atsiminimai, kuriuose gausu autobiografinių detalių, kelionių reiškinių atspindi retrospektyviai, juose stokojama tikslumo, nepaisoma griežtos chronologijos, medžiaga gali būti struktūruojama teminiu požiūriu, išryškinant autoriui reikšmingus aspektus. Diplomataų pranešimų atveju tai būtų istoriniai intarpai, miestų architektonikos apibūdinimai ir pan. Išimčių sudaro atsiminimai, paremti nuosekliai rašytais dienoraščiais ar kitais užrašais – pavyzdžiui, kalendorių marginalijomis.

AUTOBIOGRAFINIAI ATSIMINIMAI

Atsiminimų ir autobiografinio pasakojimo dermės požiūriu išsiskiria Teodoro Jevlašauskio atsiminimai⁷⁰, kuriuose gausu šio mobilaus bajoro kelionių detalių, tekstui suteikiančių itinarijus bruozų⁷¹. Pats autorius užsimena vedęs užrašus: „tą pat 1603 m. rugsejo 23 dieną blogai jį [sūnų Joachimą] sapnavau ir pažymėjau tai tų metų minucijose, apsidžiaugęs, kad tai buvo pirmą mėnesio ketvirtį. O iš jo parašymo tą pačią 23 dieną išvydęs, ste-

finished in MDCXXXIX written originally by Adam Olearius, Secretary to the Embassy. The second edition corrected. London: Printed for John Starkey, 1669, p. 21.

69 Passages from the diary of general Patrick Gordon of Auchleuchries. A.D. 1635-A.D. 1699. Ed. Joseph Robertson. Aberdeen: Printed for the Spalding Club, 1859. Pains rankraščio kupiūravimo ir publikavimo atsisakant pasakojimo pirmuoju asmeniu ir grįžtant prie jo istorija atskleista šio „dienoraščio“ parengėjų įvade.

70 JEVLASĀUSKIS, Teodoras. *Atsiminimai*. Iš senosios gudų kalbos vertė Neringa Pranckevičiūtė-Lūžienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998, p. 21–70.

71 [1576 m.] Spalio 5 dieną išvykau iš namų į Torunę ir užsukau į Bialą, kur buvo svarbi jo malonybės pono Radvilo byla su Teterskio globėjais dėl Sverženės dvaro; Torunėje sutikau naujus 1577 metus, o namo parvažiavau sekmadienį, sausio 13 dieną; 1586 m. kovo mėnesį buvau Vilniuje Goslavskio reikalais ir vykau į Kauną, tuomet, kovo 5 dieną, kai nakvojau Rykantuose, plėšikai vos manęs neužmušė.

Kelias Rytų Prūsijoje. Iš leidinio: *Dissertatio ex historia patria de celebri statua quatuor fratrum. Von der berühmten Säule der 4 Brüder in der Fischhäusischen Heyde, quam in incluta Academia Regiomantana, publicae solemnique disquisitioni submittit, praeses M. Joannes Jacob Rohde, Regii alumnorum et Com. Conv. Insp. Sec., et respondens Ioannes Christophorus Huhn Wel. Bor. A.R.S. MDCCXVII. die XVII. Mart. Regiomonti: Literis Reusnerianis, [1717].* (saugoma VUB BAV 19/30). Graviūros autoriai G. Peterszen ir S. Donnet iš Gdansko.

bėjau si Dievo sprendimu ir valia, garbindamas švenčiausią Jo vardą.⁷² Taigi, Jevlašauskis savo autobiografinius atsiminimus gyvenimo pabaigoje rašė remdamasis užrašais kalendoriuose⁷³, kurie anuomet vadinti minucijomis⁷⁴. Jevlašauskio atsiminimai svarbūs kaip vidutinio bajoro ir teismo pareigūno (buvo advokatas ir kelių didikų šeimų klientas) lokalų mobilumą atspindintys užrašai. Jis į užsienį nebuvo išvykęs, bet daug keliavo tarnybiniais reikalais

72 JEVLŠAUSKIS, Teodoras. *Atsiminimai*, p. 68.

73 Šiuo atveju rėmėsi galbūt šiuo leidiniu: *Kalendarz na rok od narodzenia Kristusa 1603 a od stworzenia świata 5573 pracą Bernarda z Krakowa w Wyzwolonych Naukach mistrza, w Philosophiey doktora etc. pilno sprawiony, [pod tém rycina przedstawiająca dwa zaćmienia] w tym roku dwie zaćmienia miesiąca, widome tylko, a czy insze przypadną o czym na ostatku kalendarza szerzey. W Krakowie: u Woyciecha Kobylńskiego, [1602].*

74 Minucijos (lot. *minutiae*, *minutia*) minimos 1620 m. Sirvydo žodyne, tuomet taip vadintas kalendorius. *The minutiae* taip pat reiškia smulkmenas, dažnai nereikšmingus dalykus, detales, žr. <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/minutiae>.

ATR. Beje, jo sūnus Jarošas (1578–1619) padarė karjerą ir tapo Naugarduko žemės teisėju, taip pat prekeiviu – 1619 m. siuntė vytines su grūdais į Karaliaučių⁷⁵. Panašius į Jevlašauskio užrašus kelionės į Lietuvą 1620–1621 metais vedė kalvinistas Augustinas Guentzeris (1596–1657) iš Elzaco. Jis, be kita ko, lankėsi Rytų Prūsijoje ir Livonijoje, rašė dienoraštį, kurio pagrindu gyvenimo saulėlydyje (1645–1657 m.) parengė autobiografinius atsiminimus. Guentzeris buvo amatininkas (alavinių indų pameistrys), privalejęs atlikti profesinę meistrystės tobulinimo kelionę į svečias šalis, aplankyti amato brolius. Anot Guentzerio atsiminimus paskelbusio Fabiano Brändle'ės⁷⁶, žiemą keliautojui Baltijos šalyse buvo siaubingai šalta, o Vilniuje jis nušalo nosį. Lietuvišką Guentzerio maršrutą iš Rygos sudarė Biržai–Salamiestis–Kupiškis–Jurgiškis–Andrioniškis–Anykščiai–Kurkliai–Balninkai–Giedraičiai–Paberžė–Pikeliškės–Riešė–Vilnius–Vievis–Žiežmariai–Rumšiškės–Kaunas–Zapyškis–Vilkija–Seredžius–Veliuona–Skirsnemunė–Jurbarkas–Ragainė–Tilžė–Karaliaučius. Ilgiau Guentzeris buvo apsistojęs ne tik Vilniuje, bet ir Kaune, kur atliko jį siuntusio cecho užduotis. Rašyti autobiografinius tekstus kalvinistams buvo įprasta ne tik Vakarų Europoje, bet ir Lietuvoje (plg. Ukmergės žemės teisėjo Pauliaus Daumanto-Siesickio XVI a. pabaigos dienoraštį, užrašytą spausdintos knygos įklijuotuose lapuose⁷⁷). Tikėtina, kad panašius pameistrio užrašus pildė į Lietuvą kaip amatininkas (pradedantis gydytojas-cirulnikas) iš Elbingo atklydęs Motiejaus Vorbeko-Lettowo tėvas Matas (žr. poskyrį *Kelionių egodokumentikos kūrimo motyvai*). Taigi, autobiografinio pobūdžio atsiminimai, paremti datuotais užrašais, yra vieni patikimiausių egodokumentalumo tyrimų požiūriu šaltinių. Kita vertus, asmenybės raiška dėl spontaniškumo geriausiai atsiskleidžia dienoraščiuose, nors juos istorikai vertina kritiškai.

DIENORAŠČIAI

Kelionės tema nuolat iškyla Merkinės seniūno Antano Kazimiero Sapiegos dienoraštyje, rašytame 1722–1733 metais. Atlikta įrašų turinio ana-

75 VILIMAS, Darius. Naugarduko žemės teisėjo Jarošo Jevlašauskio (1578–1619) testamentas. *Istorija*, 2008, t. 71, p. 37.

76 GÜNTZER, Augustin. „*Kleines Biechlin von meinem gantzen Leben*“. *Die Autobiographie eines Elässer Kannengiessers aus dem 17. Jahrhundert*. Brändle, Fabian and Dominik Sieber (ed). Köln, Weimar und Wien, 2002, p. 158–159.

77 GUDMANTAS, Kęstutis. Ukmergės žemės teisėjas Paulius Daumantas-Siesickis ir jo dienoraštis. Iš PACEVIČIUS, Arvydas (sud.). *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje*. Vilnius: VU leidykla, 2013, p. 259–276.

lizė rodo, kad 1731 m. kelionėms A. K. Sapiega skyrė 85 įrašus, t. y. 8,4 proc. nuo bendros įrašų tematikos⁷⁸; kelionėse minėtais metais jis praleido 57 dienas⁷⁹. Itinerariumas rodo, kad Sapiega daugiausia rinkosi trasas, susijusias su administraciniais, finansiniais, dalykiniais interesais. Pavyzdžiui, 1731 m. rugpjūčio 31 d. – rugsėjo 17 d. jis keliavo maršrutu Vilnius–Vokė–Strėvininkai–Uogintai–Darsūniškis–Ilgiai–Šklarovas–Gardinas–Sokulka–Vasilkovas–Balsotogė, o rugsėjo 29 d. – spalio 13 d. maršrutu Balsotogė–Vasilkovas–Gardinas–Ilgiai–Jieznas–Strėvininkai–Vokė–Vilnius–Molodečnas–Radoškovičiai–Minskas⁸⁰. Dažniausiai kelionė apibūdinama lakoniškai, nurodant pastovio ir nakvynės vietą, bet neįvardijant transporto priemonės, atstumų, bendrakeleivių. Esama išimčių: 1722 m. rugsėjo 5 d. į Paparčius iš Strėvininkų siunčiamas prancūziškas ekipažas⁸¹. Detaliau pristatoma 1726 m. vasario 17 d. – balandžio 30 d. kelionė į Sankt Peterburgą, suteikianti papildomos informacijos apie šią išvyką⁸² (jos aprašymas buvo publikuotas). Kaip ir kiti autoriai, Sapiega išskiria ypatingus atvejus, pavojingas gyvybei situacijas – pavyzdžiui, 1731 m. vasario 22 d. keliantis per Vyslą netoli Varšuvos priemiesčio Prahos⁸³; 1729 m. balandžio 29 d. dėl labai patvinusio Nemuno nakvojama prie brastos ant kranto⁸⁴; 1722 m. rugsėjo 11 d. vykstant iš Ilgių į Strėvininkus netoli Alytaus lūžta vežimo ašis⁸⁵. Kelionės tema dar dažnesnė fundamentaliame Mykolo Kazimiero Radvilos–Žuvelės dienoraštyje, rašytame remiantis kalendoriniais užrašais 1719–1761 metais. Dėl šio didiko mobilumo šis egodokumentas kartais vadinamas itinerarijumi, atskleidžiančiu nukeliautus maršrutus, atstumus, kelių infrastruktūrą, taip pat autoriaus

78 Wilno–Waka–Strawieniki–Oginty–Dorsuniszki–Ilgie–Szklarzow–Grodno–Sokołki–Wasilków–Białystok, o rugsėjo 29 d. – spalio 13 d. maršrutu Białystok–Wasilków–Grodno–Ilgie–Jezno–Strawieniki–Waka–Wilno–Mołodeczno–Radoszkowice–Mińsk. Žr. SARCEVIČIENĖ, Jolita. „*Dla pewniejszey wiadomości sukcesorom moim do moich fortun należącym*“: 1731 rok w dzienniku Antoniego Kazimierza Sapiehy. BOREK, P.; CHEMPEREK, D.; NOWICKA-STRUSKA, A. *Memuarystyka w dawnej Polsce*. Kraków, 2016, p. 172.

79 SARCEVIČIENĖ, Jolita. „*Dla pewniejszey...*“, p. 170.

80 Ten pat.

81 Merkinės seniūno Antano Kazimiero Sapiegos dienoraštis, 2021, p. 105.

82 Ten pat, p. 147–153.

83 SARCEVIČIENĖ, Jolita. „*Dla pewniejszey...*“, p. 176. Cit.: karetę ImPana podskarbiego nad[wornego] I[itewskiego] włożono na koła. Saniami zaś memi dla większego bezpieczeństwajechał ze mną ImP podskarbi, gdyż Wisła zaczęła się buntować. Wozy zaś wszystkie przed nami przepawiły się, stanęliśmy tedy szczęśliwie w Warszawie o godzinie dziewiątej z rana, gdzie stanęliśmy w pałacu ImPana Sapiehy woiewody podlaskiego.

84 Merkinės seniūno Antano Kazimiero Sapiegos dienoraštis, 2021, p. 377.

85 Ten pat, p. 107.

emocijas ir reakcijas į kasdienybę⁸⁶. Judumas fiksuojamas ir Juozapo Jurgio Hilzeno dienoraštyje⁸⁷, kurį jis rašė namie grįžęs iš 1752–1754 m. *grand tour* kelionės. Pažymėtina, kad dienoraštis buvo rašomas nereguliariai, su atsiminimų tarpais, tačiau kelionių įspūdžiai, vizitai į bajorų dvarus, išvykos į seimelius sudaro didelę pasakojimo dalį⁸⁸. J. J. Hilzeno asmenybė ir kelionių geografija buvo aptarta neseniai publikuotoje monografijoje⁸⁹. Kelionių aprašymų tipologiją pajvairina dar menkai tyrinėti vienuolių judumo liudijimai. Neseniai pristatytas su plačiomis ištraukomis Liublino basosios karmelitės vienuolės Marijos Magdalenos nuo Išganytojo (Anna Żaboklicka) kelionės 1638 m. iš Liublino į Vilnių dienoraštis⁹⁰ rodo institucinių dienynų kilmės aplinkybes. Kelionės tikslas – įkurti naują basųjų karmeličių prie Šv. Juozapo bažnyčios (neišlikusi, buvo netoli Šv. Kazimiero bažnyčios) vienuolyną. Tai unikalus tekstas kelionių egodokumentikos ir moterų raštijos istorijoje, atskleidžiantis asmenines patirtis atliekant kilnią misiją, kartu pateikiantis iškalbingų liudijimų apie kelionės kasdienybę, gastronomicinės kultūros skirtumus kelionės trasoje. Karmelitės dienoraštis tapo Vilniaus vienuolyno kronikos pradžia. Tokių dienoraščių nėra daug, nors vienuolių imigracija fiksuota egodokumentinėse marginalijose (pavyzdžiui, vienuolių benediktinų atvykimas iš Italijos į Haradziščą dabartinėje Baltarusijoje).

LAIŠKAI, *SILVA RERUM* IR ATMINIMO ALBUMAI

Kelionės tema neretai išnyra *silva rerum* raštijoje (jos bruožai aki-vaizdūs LDK memuaristikoje ir diaristikoje), kuri sudarė didelę dalį asmenų

- 86 VELIČKAITĖ, Vika. Mykolo Kazimiero Radvilos, vadinamo Žuvele (1702–1762), dienoraštis: tarp itinerarijus ir egodokumento. Iš *Bibliotheca Litwana IV: privačioji raštija ir egodokumentinis paveldas*. Vilnius: Akademine leidyba, 2017, p. 105–110.
- 87 Kontynuacja diariusza od roku 1754 m[iesia]ca augusta 25 dnia we Gdańsku. Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius, F1-D.1124.
- 88 Pavyzdžiui, 1754 m. vasario mėn.: Jechałem wespół z rodzicami moimi do Oświeja, stamtąd do Dziedzina. Z Dziedzina do Pyłdy. Z Pyły do Kownaty, gdzie na jezioro wielkie Rażno jechałem na niewąd, ażeby na szczęście moje sieci zapuścili. Szczęście może nie było wielkie, nad kilkadziesiąt ryb w całej matni nie znajdowało się. Z Kownaty jechałem do Bukmyzy. Z Bukmyzy zaś do Dagdy powróciłem. Na dzień gromnicznej znajdowałem się w Brasławiu – na sejmik i roczki.
- 89 WRÓBEL, Łukasz. *Józef Jerzy Hylzen. Studium kariery magnackiej w XVIII wieku*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2022.
- 90 NOWICKA-STRUSKA, Anna. Description of the Journey to Vilnius of Sister Mary Magdalene of the Saviour, Anna Żaboklicka, a Discalced Carmelite Nun from Lublin. The First Polish Woman's Travel Journal from 1638. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin-Polonia*, 2020, vol. 38, p. 27–61.

archyvų dokumentų visumos. Šiame „dalykų miške“ galime aptikti kelionių į Italiją aprašymus, detalizuotus maršrutus tarp įvairių Lietuvos vietų⁹¹. O štai laišakai buvo ir tebelieka kelionių lydraščiais, atskleidžiančiais mažiau matomus keliauninkų kasdienybės šešėlius. Laiškų tyrimo laukas šiandien išsiplečia iki istorinės, dokumentinės, socialinės ir psichologinės perspektyvos suvokiant tekstą kaip gyvenimo fragmento atspindėjimą, kultūrinį, socialinį, simbolinį reiškinį, istorinį artefaktą, galiausiai – verbalinės komunikacijos priemonę⁹². Galima pridurti – epistolografijos tyrimai itin svarbūs kelionių raštijos studijose, nukreipiančiose į dar neatskleistus rankraštinių laiškų lobynus⁹³. Baigiant kelionių egodokumentų žanrinių paribių aptarimą pridurtina, kad kelionių egodokumentų bruožų turi ir vadinamieji atminimo albumai (štambuchai), kuriuos galima vadinti kelioniniais albumais. Juose savo palinkėjimus su šmaikščiais piešinėliais įrašydavo keliaujantys studentai. Vėliau šios knygos virto namų albumais. Tiesa, apie šiuos albumus, priskiriamus vokiškai kultūrai, amžininkai atsiliepdavo nepakankamai pagarbiai. Antai aristokratas lordas Filipas Dormeris Stenepas (Stanhope, 1694–1773), geriau žinomas Česterfildo (org. Chesterfield) vardu, laiškuose nesantuokiniam sūnui rašė: „Būtų gerai, jeigu turėtum knygą švariais lapais, kokią vokiečiai vadina albumu⁹⁴, ir joje, užuot, kaip vokiečiai daro, prašęs kiekvieno sutikto kvailio ką nors pakeverzoti, užrašytum visas naudingas žinias, kurias gauni iš patikimų šaltinių.“⁹⁵ Taigi, kelionių raštijos ir kelionių egodokumentikos ribos persikerta, tačiau akivaizdu, kad kelionių raštija (rašymas) yra daug platesnis konceptas. Jo sekėjai į tyrimo erdves įtraukia tekstų (medijų), susijusių su kelionėmis, visumą.

- 91 GIRININKAITĖ, Veronika. Silva Rerum termino, žanro bei tipologijos interpretacijos... Iš *Bibliotheca Litwana IV: privačioji raštija ir egodokumentinis paveldas*. Vilnius: Akademine leidyba, 2017, p. 43–45.
- 92 BAIRAŠAUSKAITĖ, Tamara. Privati korespondencija kaip bajorų istorijos šaltinis. Iš *DU-BONIS*, Artūras (sud.). *Istorijos šaltinių tyrimai*. Vilnius: LII, 2021, p. 212.
- 93 BANNET, Eve Tavor. Letters. In *The Routledge Research Companion to Travel Writing*, 2021, p. 116–117.
- 94 Štambuchas, arba Atminimų albumas iš vok. *das Stammbuch*, lot. *album amicorum*, angl. *book of friendship*. Knygelė su specialiai paliktais tuščiais lapais linkėjimams, sentencijoms, eilėraščiams užrašyti. Atminimų albumai ypač populiarūs buvo XVI–XVIII a. Vakarų Europoje, taip pat ir Lietuvoje. Daugiau žr.: GRISKAITĖ, Reda. „...Noriu būti tavo knygoje...“: XIX amžiaus pirmosios pusės moterų atminimų albumai (lietuviškieji pavyzdžiai). Iš *PACEVIČIUS*, Arvydas (sud.). *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje*. Vilnius: VU leidykla, 2013, p. 327–402.
- 95 CHESTERFIELD. *Laiškai sūnui*. Iš anglų kalbos vertė Gražina Pruskuvienė. Vilnius: Tyto alba, 2011, p. 57.

KELIONIŲ EGODOKUMENTIKOS KŪRIMO MOTYVAI

Nagrinėjant kelionių aprašymus tipologijos ir egodokumentalumo aspektu, svarbu nustatyti rašymo motyvus, autoriaus intencijas. Esminis klausimas – ar buvo rašoma sau (į stalčių) ir artimiesiems, ar tikėtasi ateityje kūriniui suteikti apibrėžtą formą ir publikuoti. Svarbu taip pat atskleisti, kaip buvo elgiamasi su rankraščiu autoriui mirus. Tyrimai rodo, kad autobiografinė raštija sudarė neatskiriama, integralią „sarmatiškos atminties“ archyvo, kuriame vyravo *silva rerum*⁹⁶ ir viešo pobūdžio raštai (kopijos)⁹⁷, dalį. Todėl galima kelti prielaidą, kad kelionių aprašymai neretai gimdavo „ištraukiant“ iš asmens archyvo politiniu ar visuomeniniu požiūriu aktualias ar šiaip įdomias istorijas, jas paskleidžiant tarp paveldėtojų arba publikuojant. Sau ir šeimai autobiografinius atsiminimus „Atminties lobynas“ rašė gydytojas M. Vorbekas-Lettowas. Jis nurodė, kad žmogaus atmintis netvirta, nesugeba išsaugoti žinių apie įvykius ir žmones, o nuo užmaršties apsaugo tik plunksna ir popierius, rankraštis ir spaudinys: „kas tik atminčiai patikėta būna, pražūna su žmogumi“⁹⁸. Pažymėtina, kad keletą kartų degę atsiminimai, kuriuose esama kelionių po Lietuvą ir svetur aprašymų, kurti tęsiant šeimos genealogijos rašymo tradicijas. Iš Elbingo į Vilnių atklydo kaip ciriulnikas pameistrys atlikdamas profesinio tobulėjimo kelionę Motiejaus Vorbeko tėvas Matas⁹⁹. Galimas daiktas, kad jis rašė pameistrio dienoraštį, panašų į minėto elzaciečio A. Guentzerio (1596–1657) kelionės 1620–1621 m. po Rytų Prūsiją, Livoniją, Lietuvą reminiscencijas, kurios gyvenimo saulėlydyje virto autobiografiniais atsiminimais¹⁰⁰. Tokie atsiminimai, paremti kasdieniais užrašais apie šeimos gyvenimą, buvo rašomi įtvirtinant genealoginį tapatumą. Panašias knygas turėjo ir Lietuvos bajorai, bet jos kiek skyrėsi nuo čia paminėtų iš kartos į kartą perduodamų „genea-

96 ROSZAK, Stanislaw. *Archiwa sarmackiej pamieci*. Toruń: UMK, 2004, p. 41–53.

97 MATWIJÓW, Maciej. Manuscript Books: Collections of Political Life Materials from the Area of the Grand Duchy of Lithuania Dating Back to the 17th and 18th Centuries in Libraries, Archives and Museums in Poland. *Knygotyra*, 2021, t. 77, p. 171–202.

98 Cit. iš: RAGAUSKAS, Aivas. Iš XVII a. Vilniaus miestiečių valdančiojo elito istorijos: Motiejus Vorbekas-Lettowas (1593–1663) ir jo „Atminties lobynas“. *Lietuvos istorijos metraštis. 1996 metai*. Vilnius, 1997, p. 12.

99 Ten pat, p. 15.

100 GÜNTZER, Augustin. „*Kleines Biechlin von meinem gantzen Leben*“. *Die Autobiographie eines Elässer Kannengiessers aus dem 17. Jahrhundert*. Brändle, Fabian and Dominik Sieber (ed). Köln, Weimar und Wien, 2002.

logijos“ knygų. „Šeimyninius ir kitus kasdienius atsitikimus, paveldėtojams reikalingus žinoti“, bajorai rašydavo tuščiuose kalendorių lapuose¹⁰¹, Lietuvos Statuto parašėse ir kituose spaudiniuose¹⁰². Taip ne spontaniškai, o kryptingai formuojant bajoriškos atminties archyvą kaupėsi turtingas raštijos (taip pat ir kelionių užrašų) korpusas, kuriam apibūdinti vykusiai pavartotas egodokumentinių marginalijų terminas¹⁰³. XVII–XVIII amžiuje autobiografinio pobūdžio rankraščiai konstruojami remiantis trimis lotyniškais formulėmis: *Ad Maiorem Dei Gloriam* (Didesnei Dievo garbei), *ad Posteritatem* (Palikuonims), *Ad subsidium memoriae* (Atminčiai sustiprinti). Teofilė Konstancija Radvilaitė-Moravska (1738–1818) savo 1773–1774 m. kelionės po Europą¹⁰⁴, kurios maršruto pirmasis etapas driekėsi nuo Vilniaus iki Karaliaučiaus, užrašų tikslus taip suformulavo: „savo kelionę aprašau išsamiai, kad pati ją prisiminčiau, suteikčiau malonumo geriems bičiuliams, o labiausiai – kad jūs, mano mylimieji vaikai, atėjus pažinimo metui, šiame menkame darbelyje rastumėte nors kiek žinių, kad [šio aprašymo] paskatinti, jei aplinkybės leis pakeliauti po pasaulį, išmoktumėte dorų dalykų, vengtumėte blogų papročių, sektumėte darbščiąja bite, kuri iš nedailių augalėlių surenka saldų medų“¹⁰⁵. Taigi, matome ir atminties stiprinimo, ir palikuonių pamokymo elementus. Tiesa, Moravska užsimeina ir apie bičiulius, kurie traktuojami kaip potencialūs dienoraščio skaitytojai, o tai atitinka egodokumento kaip asmeninės raštijos sau ir artimiesiems sampratą. Moravska taip pat pabrėžia, kad keliaujant ir fiksuojant įspūdžius „siela ras naudos apmąstydamą ir pažiūrinėdamą, mat tiek gamtos galia, tiek Kūrėjo malonė davė tokią gausybę dovanų“¹⁰⁶. Tad nepamiršta ir saviugda, ir

101 MEILUS, Elmantas. XVII a. pabaigos Lietuvos kasdienybė pagal jų dienoraščius. Iš KIAUPA, Zigmantas; KIAUPIENĖ, Jūratė ir kt. *Kultūrų sankirtos. Skiriama doc. dr. Ingės Lukšaitės 60-mečiui*. Vilnius: Diemedžio leidykla, 2000, p. 309–325.

102 PACEVIČIUS, Arvydas. W poszukiwaniu tożsamości. Kultura książki w Wielkim Księstwie Litewskim w dobie oświecenia. In GWIŹDZIK, J.; RÓŻYCKI, E. (red.). *Kultura książki ziem wschodniego i południowego pogranicza Polski (XVI–XX wiek). Paralele i różnice..* Katowice, 2004, p. 48–49.

103 PETREIKIS, Tomas. Egodokumentai knygų parašėse. Iš PACEVIČIUS, Arvydas (sud.). *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje*. Vilnius: VU leidykla, 2013, p. 307–326.

104 Teofila Konstancja z Radziwiłłów Moravska. *Diariusz podróży europejskiej w latach 1773–1774*, wstęp i oprac. B. Rok. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2002.

105 Cit. iš: SARCEVIČIENĖ, Jolita. Būti Europoje: Teofilės Konstancijos Radvilaitės-Moravskos 1773–1774 m. kelionių pėdsakais. *Acta Academiae Artium Vilnensis*, 2017, t. 85, p. 48.

106 Ten pat.

sielos „gludinimas“ bei Kūrėjo malonė. Artimųjų ratą kaip kelionės aprašymo adresatą mini Pranciškus Ksaveras Bogušas 1777–1778 m. kelionės po Europą užrašuose¹⁰⁷: „rašysiu ne spaustuvei, o savo malonumui ir išlaikymui atmintyje tų dalykų, kurie man atrodyt šito verti, o drauge – dėl niekada svetimuose kraštuose nebuvousių bičiulių smalsumo“¹⁰⁸. Taigi, pabrėžiamas „rašymas į stalčių“, kurio turinį galės pamatyti vien kunigo bičiuliai. Toks rašymas būdingas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūrai, kurioje iki XIX a. pradžios vyravo rankraštinėmis, o ne spausdintinėmis medijomis grįsta komunikacija. Norint palyginti galima prisiminti minėtą Johno Carro kelionės viziją¹⁰⁹, paremtą siekiu pažinti per individualią patirtį. Jis pagrindiniu savo ekspedicijų motyvu įvardijo dokumentavimą „ypatybių, kurios iš esmės skiria mus nuo mūsų brolių kituose regionuose, o juos – vienus nuo kitų“. Siekdamas palengvinti vėlesnes sekėjų keliones, jis pateikia praktinės informacijos apie valiutos keitimą, pašto mokesčius, kelius, gastronomicę kultūrą, taip pat nurodo, kad neketina remtis nacionaliniais stereotipais ar prietarais, o rašo iš asmeninio požiūrio taško. Carro kelionės aprašymas atspindi naują kelionių tipą – kelionę dėl kelionės savo malonumui. Tradicinė *grand tour*, kurios maršrutai dažniausiai vedė į Italiją ir Prancūziją, palaipsniui nyksta. XIX a. pradžios kelionė nors ir buvo XVIII a. mobilumo tęsinys ir reikalavo didelių fizinių pastangų, drąsos, sumanumo, įgavo naują pažintinį metmenį. Keliaujant reikėjo atlikti tam tikrus kasdienius kelionės darbus, pavyzdžiui, susirasti nakvynę, pavalgyti viešbučiuose, pagirdyti ir pailsinti arklius, pasikeisti valiutą, gauti rekomendacinius laiškus, nusipirkti pašto ženklų ir sumokėti kelių mokesčius. Keliautojai užsukdavo į aplankytų miestų teatrus, bibliotekas, mokyklas, valdžios pastatus. Šių potyrių aprašymai, paremti kelionės užrašais (dienoraščiais), tapdavo pagrindu ir medžiaga platesniems tekstams, skirtiems tiek artimiesiems, draugams, tiek platesnei skaitančiai publikai. Iš esmės tokiu kelionės aprašymu galima laikyti Naugarduko pilies teismo raštininko Augusto Zenovičiaus (1793–po 1844) kelionės Nemunu į Karaliaučių 1829 m. dienoraštį. Lydėdamas grūdų krovinį

107 BOHUSZ, Franciszek Ksawery. Dyaryusz podróży wielmożnego Imć Xiędza... prałata katedry wileńskiej do krajów zagranicznych z konnotacją osobliwości tam postrzeżonych i ogólnemi niekźtremi obserwacyami zaczyty w roku 1777 dnia 31 Julij w Warszawie..., Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius, f. 17–30.

108 Cit. iš: SARCEVIČIENĖ, Jolita. Būti Europoje: Teofilės Konstancijos Radvilaitės-Moravskos 1773–1774 m. kelionių pėdsakais. *Acta Academiae Artium Vilnensis*, 2017, t. 85, p. 49.

109 *A Northern Summer; or, Travels Round the Baltic, Through Denmark, Sweden, Russia, Prussia and Part of Germany in the Year 1804*. London, 1805.

egodokumentas ir rašytinė medija, teikianti nuorodą į „dingusį“ Rytų Prūsijos istorijos ir kultūros paveldą, jo interpretacijas. Kita vertus, Zenovičiaus dienoraštis atskleidžia verslios visuomenės dalies, tęsiančios kelionių vytinėmis tradicijas, mobilumą ir upeivių kasdienybę. Kelionių raštijos tyrimų požiūriu svarbūs nauji elementai, apčiuopiami aptariamame dienoraštyje: sensualizmo ir sentimentalizmo paveiktas naratyvas su romantizmo priemaiša; aprašomų objektų ir reiškinių detalumas kaip kultūrinio turizmo išraiška; objektyvaus pasakojimo dėmė su autobiografinė refleksija ir emocijų pasauliu. Šis kelionės aprašymas iš esmės skiriasi nuo rašytų sau ir artimiesiems, sarmatišką atmintį gavinančių tekstų. Jis senosios Lietuvos kelionių raštiją kilsteli link europinių standartų ir tampa savotiška cezūra vertinant kelionių egodokumentikos raidą ir tipologiją.

Išvados

Kelionių raštijos egodokumentalumo aspektu tyrimas atskleidė perspektyvias studijų kryptis. Jos sietinos tiek su LDK raštingos visuomenės dalies, visų pirma bajorijos genetinio atminties archyvo, konceptu, tiek su kelioninių pasakojimų migravimu tarp rankraštinių ir spausdintinių medijų. Šis migravimas neretai baigdavosi pirminio teksto neatpažįstama transformacija. Kelionių raštija Lietuvoje neišsivystė į aiškiau apibrėžiamą žanrą nei formos, nei turinio požiūriu. Tiesa, esama europinės recepcijos atvejų tarp oponuojančios generaliniam naratyvui visuomenės atstovų. Kelionių aprašymai kaip egodokumentai, kuriuose vyrauja pasakojimas pirmuoju asmeniu, aptinkami ne tik autobiografinėje, bet ir paribio raštijoje (*silva rerum*, atminimų albumai, diplomatų pranešimai, kelionių vadovai). Tiesa, atviras pasakojimas, atskleidžiantis asmenybės jausmus, emocijas, individualumą, būdingas tik nedaugeliui autorių. Egodokumentinė gija labiau išryškėja protestantų raštijoje, o XVIII–XIX a. sandūroje ją perima versli ir judri inteligentija (Naugarduko pilies teismo raštininko A. Zenovičiaus kelionės Nemunu į Karaliaučių 1829 m. dienoraščio atvejis). Kelionių egodokumentikos tipologijos mėginimas atskleidė atotrūkį tarp genetinės sistematikos, grįstos asmeninio archyvo kaip sarmatiškos atminties lobyno samprata, ir literatūrinės klasifikacijos, paremtos šiuolaikiniais kelionių raštijos žanrais. Kelionių aprašymai buvo kuriami remiantis LDK visuomenėje vyravusiu pasaulėvaizdžiu, formavusiu skirtingą nuo Europoje subrandinto kanono. Daugelis kelionių aprašymų, sudariusių neatsiejamą spon-taniško kūrybinio rašymo – iš esmės klaidžiojimo „dalykų miške“ – dalį, taip ir liko nepaviešinti ir nugulę į iki šiol nepakankamai ištirtus asmenų, o vėliau

institucijų archyvus. Kita vertus, XIX a. ir vėliau kelionių egodokumentai buvo pradėti publikuoti kupiūruojant ir neatsižvelgiant į jų kilmę, genetinę sanklodą, kontekstą. Šiuo požiūriu mūsų istorinė ir kultūrinė atmintis yra pažeista amnezijos. Siekiant ją įveikti, tyrinėtini tiek asmenų archyvai, nepatenkantys į vyraujančią juridinę galią turinčio dokumento diskursą, tiek egodokumentinės marginalijos, priekyginė medžiaga, kalendoriniai dienoraščiai, atspindintys kelionių Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje kultūrą.

Šaltiniai

1. *A Handbook for Travellers in Egypt*. London: John Murray, 1867.
2. *A Northern Summer; or, Travels Round the Baltic, Through Denmark, Sweden, Russia, Prussia and Part of Germany in the Year 1804*. London, 1805.
3. BERNOULLI, Johann. *Resen durch Brandenburg, Pommern, Preussen, Kurland, Russland und Pohlen in den Jahren 1777 und 1778*. Dritter Band: Reise von Danzig nach Königsberg, und von da nach Petersburg, im Jahr 1778. Leipzig: Bey Kaspar Fritsch, 1779.
4. BOHUSZ, Franciszek Ksawery. *Dyaryusz podróży wielmożnego Imć Xiędza... pralata katedry wileńskiej do krajów zagranicznych z konnotacją osobliwości tam postrzeżonych i ogólnemi niektżremi obserwacyami zaczęty w roku 1777 dnia 31 Julij w Warszawie...*, Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius, f. 17–30.
5. BRAND, Johan Arnhold von. *Reyse Beschreibung von Königsberg in Preussen durch Churland biß in Liefland in: Reyßen durch die Marck Brandenburg, Preussen, Churland, Liefland, Plescovien, GrossNaugarden, Twerrien und Moscovien*. Wesel: In verlag Jacobs von Wesel, 1702.
6. *Dyaryusz Drogi mey w Legacyey od Powiatu Oszmianskiego, do J.K.M. z Wiel. Imci Panem Krzysztofem Kaminskim Sięzią Ziemskim Oszmianskim od wyjazdu mego z Wilna*. Biblioteka Raczyńskich, Rkps. 108.
7. *Dyaryusz drogi z Wilna do Peterburga JW. JMci Pana Sapiehi, Starosty Bobruyskiego, a teraz Felt-Marszałka Woysk Rossyiskich o kontynuacyi, rezydenzyi w Peterburgu*. [Wilno, 1726].
8. *Dziennik albo modlitwy codzienne teraz znowu przedrukowane*. W Królewcu: W Drukarni Jana Dawida Zanckera, 1728.
9. *Dziennik to jest krótki sposób modlitw każdodziennych*. Sluck, 1674.
10. GORDON, Patrick. *Passages from the Diary of General Patrick Gordon of Auchleuchries. A.D. 1635-A.D. 1699*. Ed. Joseph Robertson. Aberdeen: Printed for the Spalding Club, 1859.
11. GÜNTZER, Augustin. „*Kleines Biechlin von meinem gantzen Leben*“. *Die Autobiographie eines Elässer Kannengießers aus dem 17. Jahrhundert*. Brändle, Fabian and Dominik Sieber (ed). Köln, Weimar und Wien, 2002.
12. HYLZEN, Józef Jerzy. *Kontynuacja diariusza od roku 1754 m[iesią]ca augusta 25 dnia w Gdańsku*. Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius, F1-D.1124.
13. JEVLĀŠAUSKIS, Teodoras. *Atsiminimai*. Iš senosios gudų kalbos vertė Neringa Pranckevičiūtė-Lūžienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998.
14. *Kalendarz na rok od narodzenia Kristusa 1603 a od stworzenia świata 5573 pracą Bernarda z Krakowa w Wyzwolonych Naukach mistrza, w Philosophyey doktora etc. pilno sprawiony, [pod tém rycina przedstawiająca dwa zaćmienia] w tym roku dwie zaćmienia miesiąca, widome tylko, a czy*

- insze przypadną o czym na ostatku kalendarza szerzey.* W Krakowie: u Woyciecha Kobylińskiego, [1602].
15. KOGNOWICKI, Kazimierz. *Droga Rzymska z nawrotem do swoiey Oycyzny.* Warszawa: W Drukarni J.K.M. u Sw. Krzyza, 1783, p. 290–292.
  16. *Merkinės seniūno Antano Kazimiero Sapiegos 1722–1729 metų dienoraštis.* Parengė Jolita Sarcevičienė. Vilnius: LII, 2021.
  17. MONTRAYE, Aubry. *Voyages en Anglois et et François d'a de la Montraye, en diverses provinces et places de la Prusse Ducale et Royale, de la Russie, de la Pologne itp.* Londres: Chez Messieurs Round et Meighan, 1732.
  18. [NIKLEVIČIUS, Simonas]. *Silva Rerum, 1615–1620.* VUB RS, F3-2429.
  19. OLEARIUS, Adam. *The Voyages and Travels of the Ambassadors sent by Frederick Duke of Holstein, to the Great Duke of Muscovy, and the King of Persia, begun in the year MDCXXXIII and finished in MDCXXXIX written originally by Adam Olearius, Secretary to the Embassy.* The second edition corrected. London: Printed for John Starkey, 1669.
  20. *Passages from the diary of general Patrick Gordon of Auchleuchries. A.D. 1635-A.D. 1699.* Aberdeen: Printed for the Spalding Club, 1859.
  21. RADZIWIŁŁ, Bogusław. *Diariusz prywatny.* Archiwum Główne Akt Dawnych (ARN, Archiwum Radziwiłłow z Nieborowa), dz. I, nr. 4.
  22. *Rękopism X. Bagińskiego dominikana Prowincyi Litewskiej (1747–1784 r.).* Wydany przez Eustachiego Tyszkiewicza. Wilno: Nakładem i drukiem Józefa Zawadzkiego, 1854.
  23. TECTANDER, Georg. *Kurtze und warhaftige beschreibung der Reiß von Prag aus durch Schlesien, Polen, Moscau, Tartareyen, bis an den Königlichen Hoff in Persien anno 1605 (von ihm) verrichtet worden ist.* Leipzig: In Verlegung Henning Grossen, 1608.
  24. *The Voyages and Travels of the Ambassadors sent by Frederick Duke of Holstein, to the Great Duke of Muscovy, and the King of Persia, begun in the year MDCXXXIII and finished in MDCXXXIX written originally by Adam Olearius, Secretary to the Embassy.* The second edition corrected. London: Printed for John Starkey, 1669.
  25. *Vor hundert Jahren: Elise von der Reckes Reisen durch Deutschland 1784-86: nach dem Tagebuche ihrer Begleiterin Sophie Becker herausgegeben von Georg Karo und Moritz Geyer,* Stuttgart: Verlag von M. Spemann, 1884.
  26. VORBEK-LETTOW, Maciej. *Skarbnica pamięci. Pamiętnik lekarza króla Władysława IV.* Opracowali Ewa Galos i Franciszek Mincer pod redakcją naukową Władysława Czaplickiego. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1968.
  27. WUNDERER, Johann David. *Johann David Wunderers Reisen nach Dennemarck, Rußland und Schweden 1589 und 1590.* In *Frankfurtischers Archiv für ältere deutsche Litteratur und Geschichte.* T. 2: Herausgegeben von I. E. v. Fichard. Frankfurt am Main: In Kommission bei Gebhard und Körber, 1812, p. 169–255.
  28. ZAWISZA, Krzysztof. *Pamiętniki Krzysztofa Zawiszy Wojewody Mińskiego (1666-1721).* Wydane przez Juliana Bartoszewskiego. Warszawa: Nakładem Jana Zawiszy, 1862.
  29. *Z dawnych podróży. Fragmenty diariusza i wybrane listy biskupa koadjutora wileńskiego Józefa Sapieby (1708-1754).* Oprac. Paula Magdalena Wydziałkowska. Pelplin: Bernardinum, 2020.
  30. ZIENOWICZ, August. *Dziennik podróży moiej do Królewca od dnia 5 Maja Roku 1829.* *Lietuvos literatūros ir meno archyvas*, F. 96, ap. 1, b. 267.

Literatūra

1. AMELANG, James. *The Flight of Icarus. Artisan Autobiography in Early Modern Europe*. Stanford University Press, 1998.
2. BAGGERMAN, Arianne. Autobiography and Family Memory in the Nineteen Century. In DEKKER, Rudolf (ed.). *Egodocuments and History. Autobiographical Writing in its Social Context since the Middle Ages*. Hilversum: Verloren, 2002.
3. BAGGERMAN, Arianne; DEKKER, Rudolf. Jacques Presser, Egodocuments and the Personal Turn in Historiography. *The European Journal of Life Writing*, 2018, vol. 7, p. 90–110.
4. BAIRAŠAUSKAITĖ, Tamara. Privati korespondencija kaip bajorų istorijos šaltinis. Iš DUBONIS, Artūras (sud.). *Istorijos šaltinių tyrimai*. Vilnius: LII, 2021.
5. BANNET, Eve Tavor. Letters. In *The Routledge Research Companion to Travel Writing*, 2021, p. 115–127.
6. BYŠEVSKA, Liudvika. *1786 metų kelionės į Vilnių dienoraštis*. Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2008.
7. BUCHWALD-PELCOWA, Paulina. *Historia literatury i historia książki*. Kraków: Universitas, 2005.
8. CHESTERFIELD. *Laiškai sūnui*. Iš anglų kalbos vertė Gražina Pruskuvienė. Vilnius: Tyto alba, 2011.
9. CHORAŻYCZEWSKI, Waldemar; ROSA, Agnieszka. Egodokumenty – egodokumentalność – analiza egodokumentalna-spuścizna egodokumentalna. In *Egodokumenty. Tradycje historyograficzne i perspektywy badawcze*. Toruń: Wydawnictwo naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2015, p. 11–22.
10. CICĖNIENĖ, Rima. Rankraščių ir spausdintinių LDK XVI–XVII a. knygų pasaulis: sąsajos ir sankirtos. *Knygotyra*, 2017, t. 68, p. 7–37.
11. COOKE, Simon. Inner Journeys. Travel Writing as Life Writing. In THOMPSON, Carl (ed.). *The Routledge Companion to Travel Writing*. London and New York: Routledge Taylor and Ferancis Group, 2016.
12. DARNTON, Robert. „What is the History of Books?“ Revisited. *Modern Intellectual History*, 2007, t. 4 (3), p. 495–508.
13. DEKKER, Rudolf. *Dutch Travel Journals from the Sixteenth to the Early Nineteenth Centuries*. *Lias*, T. 22, 1995, p. 277–300.
14. DEKKER, Rudolf. Jacques Pressers Heritage: Egodocuments in the Study of History. *Memoria y Civilización*, 2002, t. 5, p. 13–37.
15. DZIECHCIŃSKA, Hanna. *O staropolskich dziennikach podróży*. Warszawa: Instytut Badań Literackich PAN, 1991.
16. GIRININKAITĖ, Veronika. Silva Rerum termino, žanro bei tipologijos interpretacijos. Iš *Bibliotheca Litwana IV: privačioji raštija ir egodokumentinis paveldas*. Vilnius: Akademinė leidyba, 2017, p. 43–45.
17. GRIŠKAITĖ, Reda. „...Noriu būti tavo knygoje...“: XIX amžiaus pirmosios pusės moterų atminimų albumai (lietuviškieji pavyzdžiai). Iš PACEVIČIUS, Arvydas (sud.). *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje*. Vilnius: VU leidykla, 2013, p. 327–402.
18. GUDMANTAS, Kęstutis. „Miškų ir pelkių kraštas“: keletas pastabų apie Lietuvos įvaizdį XIII–XVII a. raštijoje. *Inter-studia Humanitatis*, 2008, t. 7, p. 94–113.
19. GUDMANTAS, Kęstutis. Ukmėrgės žemės teisėjas Paulius Daumantas-Siesickis ir jo dienoraš-

- tis. Iš PACEVIČIUS, Arvydas (sud.). *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje*. Vilnius: VU leidykla, 2013, p. 259–276.
20. GÜNTZER, Augustin. „*Kleines Biechlin von meinem gantzen Leben*“. *Die Autobiographie eines Elässer Kannengießers aus dem 17. Jahrhundert*. Brändle, Fabian and Dominik Sieber (ed). Köln, Weimar und Wien, 2002.
21. HOLMBERG, Eva Johanna. Writing the Travelling Self: Travel and Life-writing in Peter Mundy's (1597-1667) *Itinerarium Mundii*. *Renaissance Studies*, 2017, t. 31 (4), p. 608–625.
22. KAMUNTAVIČIUS, Rūstis. *Lietuvos įvaizdžio stereotipai italų ir prancūzų XVI–XVII a. literatūroje*. Kaunas, 2002.
23. KAŠELIONIENĖ, Nijolė Leonora. *Lietuvos įvaizdis Napoleono armijos kariškio memuaruose. Žmogus ir žodis: mokslo darbai*, 2010, t. 12, nr. 2, p. 73–77.
24. KUCHARSKI, Adam. *Theatrum peregrinandi. Poznawcze aspekty staropolskich podróży w epoce późnego baroku*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2013.
25. KUEHN, Julia; METHURST, Paul. Introduction. In KUEHN, Julia; METHURST, Paul (eds.). *New Directions in Travel Writing Studies*. London: Palgrave Macmillan, 2015, p. 1–13. https://doi.org/10.1057/9781137457257_1
26. MATWIJÓW, Maciej. Manuscript Books: Collections of Political Life Materials from the Area of the Grand Duchy of Lithuania Dating Back to the 17th and 18th Centuries in Libraries, Archives and Museums in Poland. *Knygotyra*, 2021, t. 77, p. 171–202.
27. MEILUS, Elmantas. XVII a. pabaigos Lietuvos kasdienybė pagal jų dienoraščius. Iš KIAUPA, Zigmantas; KIAUPIENĖ, Jūratė ir kt. *Kultūrų sankirtos. Skiriama doc. dr. Ingės Lukšaitės 60-mečiui*. Vilnius: Diemedžio leidykla, 2000, p. 309–325.
28. MIKAILIONIENĖ, Birutė. Kelionių memuaristikos pradžia ir T. Bilevičiaus „Dienoraštis“. Iš *Teodoras Bilevičius. Kelionės vokiečių, čekų ir italų žeme dienoraštis*. Vilnius, 2003, p. 227–266.
29. MORAWSKA, Teofila Konstancja z Radziwiłłów. *Diariusz podróży europejskiej w latach 1773–1774*. Wstęp i oprac. B. Rok, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2002.
30. MUELLER, E. Juergen. *Intermediality in the Age of Global Media Networks*, 2015. <https://www.jstor.org/stable/24540836?seq=1>.
31. NOWICKA-STRUSKA, Anna. Description of the Journey to Vilnius of Sister Mary Magdalene of the Saviour, Anna Żaboklicka, a Discalced Carmelite Nun from Lublin. The First Polish Woman's Travel Journal from 1638. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin-Polonia*, 2020, vol. 38, p. 27–61.
32. O pisanii historii preceptorów epoki Oświecenia. Przegląd historiograficzny i aktualne kierunki badań. In *Guwerner-Preceptor-Nauczyciel. Szkice z historii edukacji w Polsce i Europie Zachodniej (XVII-XIX w.)*. Pod. red. Agnieszki Jakubowczak, Adama Kucharskiego i Agnieszki Wieczorek. Toruń, 2022, p. 29–48.
33. ORZEŁ, Joanna; PACEVIČIUS, Arvydas; ROSZAK, Stanisław. Diariusz Józefa Jerzego Hylzena na tle pamiętników XVIII stulecia. Iš *Juozapo Jurgio Hilzeno 1752–1754 metų kelionės dienoraštis*. Vilnius: VUL, 2013, p. 21–58.
34. PACEVIČIUS, Arvydas. Lietuva svetimšalių keliautojų akimis: intymus pasakojimas ar propaganda? Iš *Kelionių aprašymai kaip egodokumentinis paveldas*. Panevėžys: PAVB, 2015, p. 8–21.
35. PACEVIČIUS, Arvydas. W poszukiwaniu tożsamości. Kultura książki w Wielkim Księstwie Litewskim w dobie oświecenia. In GWIOŹDZIK, J.; RÓŻYCKI, E. (red.). *Kultura książki ziem wschodniego i południowego pogranicza Polski (XVI-XX wiek). Paralele i różnice*. Katowice, 2004, p. 47–57.

36. PETREIKIS, Tomas. Egodokumentai knygų parašėse. Iš PACEVIČIUS, Arvydas (sud.). *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje*. Vilnius: VU leidykla, 2013, p. 307–326.
37. PILGRIMOVIIJUS, Eljas. *Didžioji Leono Sapiegos pasiuntinybė į Maskvą, 1600–1601*. Parengė Jūratė Kiaupienė. Vilnius: Žara, 2002.
38. POPOVIENĖ, Vilma. *Atminties (re)konstravimas lietuvių memuaristikoje: diskurso strategijos*. Daktaro disertacija. Vilnius, 2015.
39. RAGAUSKAS, Aivas. Iš XVII a. Vilniaus miestiečių valdančiojo elito istorijos: Motiejus Vorbekas-Lettowas (1593–1663) ir jo „Atminties lobynas“. *Lietuvos istorijos metraštis. 1996 metai*, 1997, p. 5–42.
40. RAGAUSKIENĖ, Raimonda. *Dingę istorijoje*. Vilnius: LII, 2015.
41. ROSZAK, Stanislaw. *Archiwa sarmackiej pamięci*. Toruń: UMK, 2004.
42. SARCEVIČIENĖ, Jolita. Būti Europoje: Teofilės Konstancijos Radvilaitės-Moravskos 1773–1774 m. kelionių pėdsakais. *Acta Academiae Artium Vilnensis*, 2017, t. 85, p. 11–35.
43. SARCEVIČIENĖ, Jolita. „Dla pewnieyszey wiadomości successorom moim do moich fortun należącym“: 1731 rok w dzienniku Antoniego Kazimierza Sapiehy. In BOREK, P.; CHEMPERREK, D.; NOWICKA-STRUSKA, A. *Memuarystyka w dawnej Polsce*. Kraków, 2016, p. 169–185.
44. SCHILLER, Melanie. *Transmedia Storytelling: New Practices and Audiences*, 2018. <https://doi.org/10.2307/1j.ctv5rf6vf.10>
45. SLIESORIŪNAS, Gintautas. The Image of Lithuania in English Publications in the 17th Century. *Lithuanian Historical Studies*, 2011, vol. 16, p. 95–118.
46. *The Routledge Research Companion to Travel Writing*. Eds. Alisdair Pettinger and Tim Youngs. London and New York: Routledge, 2021.
47. THOMPSON, Carl. *Travel Writing. New Critical Idiom*. London: Routledge, 2011, p. 96–108.
48. ULČINAITĖ, Eugenija; JOVAIŠAS, Albinas. *Lietuvių literatūros istorija. XIII–XVIII amžiai*. Vilnius: LLTI, 2003.
49. VAIČIULĖNAITĖ-KAŠELIONIENĖ, Nijolė. *Lietuvos įvaizdis prancūzų literatūroje: vienos barbarybės istorija*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2011.
50. VAREIKIS, Vygandas. Zwischen Ost und West: Klaipėda ir Klaipėdos kraštas keliautojų ir svetimšalių akimis XVIII–XIX amžiais. Iš SAFRONOVAS, Vasilijus (sud.). *Klaipėda Europos istorijos kontekstuose*. Klaipėda, 2013, p. 106–125.
51. VELIČKAITĖ, Vika. Mykolo Kazimiero Radvilos, vadinamo Žuvele (1702–1762), dienoraštis: tarp itinerarijų ir egodokumento. Iš *Bibliotheca Litwana IV: privačioji raštija ir egodokumentinis paveldas*. Vilnius: Akademinė leidyba, 2017, p. 105–122.
52. VILIMAS, Darius. Naugarduko žemės teisėjo Jarošo Jevlašauskio (1578–1619) testamentas. *Istorija*, 2008, t. 71, p. 30–39.
53. WRÓBEL, Łukasz. *Józef Jerzy Hylzen. Studium kariery magnackiej w XVIII wieku*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2022.